

JAARGANG 22 • NUMMER 4 • WINTER 2011

ZOOGDIER

Damherten: sociaal, aaibaar, maar soms lastig

Vleermuizen in Nederland goed beschermd?

Webcam-onderzoek ecoduct Terlet

Inhoud

ZOOGDIER is het populair-wetenschappelijke kwartaaltijdschrift van de Zoogdierverseniging (Nederland) en de Zoogdierenwerkgroep en de Vleermuizenwerkgroep van Natuurpunt (Vlaanderen).

Op de voorpagina: Damhert in de mist.
Foto Bas Worm

Aanwijzingen voor auteurs

- Conceptartikelen en andere kopij sturen naar:
redactie.zoogdier@zoogdierverseniging.nl
- Deadlines voor insturen artikelen zijn:
1 juli, 1 oktober, 1 januari, 1 april.
- De redactie kan hulp bieden bij het schrijven van artikelen.
- De redactie behoudt zich het recht voor artikelen te redigeren of te weigeren.
- Nadere aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie.

Lidmaatschap Zoogdierverseniging en abonnement Natuurpunt Lidmaatschap van de Zoogdierverseniging met alleen de ontvangst van Zoogdier kost 25 euro per jaar. Lidmaatschap met daarnaast het wetenschappelijke tijdschrift Lutra kost 40 euro per jaar. Overmaken op ING 203737, IBAN: NL 26INGB0000203737/BIC:ING BNL 2A, onder vermelding van het gewenste lidmaatschap. Opzeggen: uitsluitend schriftelijk, vóór 1 december bij het Bureau van de Zoogdierverseniging. Leden van Natuurpunt kunnen zich op Zoogdier abonneren door 12,50 euro over te maken op ING 203737 onder vermelding van "Zoogdier" en hun lidnummer. Hiermee worden ze lid van de Natuurpunt Zoogdierenwerkgroep Vlaanderen en krijgen ze een aantal voordelen, zoals korting op activiteiten.

ISSN 0925-1006

Disclaimer De artikelen in Zoogdier geven niet noodzakelijkerwijs de mening van de Zoogdierverseniging of van Natuurpunt weer maar zijn voor rekening van de auteurs.

Redactieadres Redactie Zoogdier, Postbus 6531, 6503 GA Nijmegen, 024-7410500, redactie.zoogdier@zoogdierverseniging.nl

Redactie Leonie de Kluyt, Aaldrik Pot, Marije Siemensma, Jos Teeuwisse (hoofredacteur), Bob Vandendriessche, Goedeke Verbeylen, Stefan Vreugdenhil, Joke Winkelman

Eindredactie Jaap van der Veen

Medewerkers Dirk Criel, Steve Geelhoed, Dick Klees, Rob Koelman, Rollin Verlinde, www.vildaphoto.net

Eindcorrectie Jolanda van der Toorn-Hoeksma

Vormgeving BARD87, 's-Graveland

Losse nummers Zoogdier Losse nummers kosten 7 euro (inclusief porto) en zijn te bestellen via het redactieadres o.v.v. jaargang en nummer.

1	Damherten: sociaal, aaibaar, maar soms lastig
5	Vleermuizen in Nederland goed beschermd?
8	Internationaal Jaar van de Vleermuizen
9	Jacob van Olst: afscheid van een betrokken voorzitter
12	Verdwenen zoogdieren: de Neandertaler
13	Vondst kraamkolonie Bechsteins vleermuis
17	Sporen herkennen: keutelogie(2)
19	Forum: Nieuwe natuurwet is slecht voor zoogdieren
20	Webcam-onderzoek ecoduct Terlet
22	Zomerkamp 2011. Zoogdieren in Kroatië
24	Waarnemingen
26	Hyperkort
28	Boekbespreking: Zoogdieratlas Overijssel
29	Verenigingsnieuws
	Agenda en adressen
	Het moment van... Ruud Maaskant

Lutra, voor wie meer diepgang wil

Naast Zoogdier geeft de Zoogdierverseniging het wetenschappelijke tijdschrift Lutra uit. De artikelen in Lutra gaan wat dieper in op de materie en worden door deskundigen eerst aan een kritische blik onderworpen.

Lutra verschijnt tweemaal per jaar.

Een los abonnement op Lutra kost € 25,- per jaar. Leden van de Zoogdierverseniging krijgen korting. Zij betalen maar € 15,- per jaar.

Aanmelden voor een abonnement kan bij het redactieadres van de Zoogdierverseniging (zie colofon hiernaast).

In het laatste nummer verschenen artikelen over o.a.:

- het gebruik van duikers door vleermuizen
- waarnemingen van bruinvissen
- de veldspitsmuis in braakballen van de kerkuil

Damherten. Foto Bas Worm

Hoe willen we met damherten de toekomst in?

Sociaal, aibaar, maar soms lastig

Damherten duiken steeds vaker in verschillende gebieden op. De één vindt ze een waardevolle aanvulling op de Nederlandse natuurlijke soortenrijkdom, de ander beschouwt ze nog steeds als exoot. Damherten maken nogal wat los in de hedendaagse maatschappij. Vereniging Het Edelhert doet voorstellen voor beleid over de omgang met het damhert.

Rik Schoon en Bas Worm

Het damhert is een grote, zichtbare, aai-bare en soms ook lastige soort. Je zou daarom verwachten dat er wel beleid zou zijn over hoe we met de soort in Nederland willen omgaan. Niets is minder waar. Nadat de soort voor uitroeiing is behoord door plaatsing op de Rode Lijst van beschermde diersoorten (2004) is er eigenlijk niets meer voor het dier geregeld. En dat terwijl de verspreiding en het aantal de laatste jaren sterk toenemen. En daarmee ook de problemen die daarmee gepaard gaan: schade aan land- en tuinbouw, soms ook schade aan de natuur zelf, schade aan tuinen en verkeersaanrijdingen.

Discussies Discussies over de aantallen damherten en het wel of niet beheren (lees: aantalsregulatie) duiken steeds vaker op, met name in en rond de Amsterdamse Waterleidingduinen en op Schouwen en Walcheren. Maar ook op de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug. Het damhert loopt daardoor het risico dat het niet (meer) gewenst wordt.

Wordt het damhert nu slachtoffer van zijn eigen succes? Vereniging Het Edelhert vindt dat dit niet zo hoeft te zijn en heeft proactief een voorstel voor te hanteren beleidsuitgangspunten opgesteld. Hierin worden het damhert en het multifunctio-

neel gebruik van de ruimte verenigd (zie 'Verder lezen?').

Karakterschets damhert Op zijn allerkortst: het damhert heeft een hoge netto-reproductie, past zich makkelijk aan zijn omgeving én aan de mens aan en heeft in het Nederlandse landschap een breed scala aan voedselplanten tot zijn beschikking. Daarnaast is het dier charismatisch, leert het snel en van elkaar en kan het prima in hoge dichtheden voorkomen. Damherten zijn sociale dieren, veel socia-ler dan het edelhert. Beide geslachten leven weliswaar tijdens het grootste ge-

deelte van het jaar gescheiden van elkaar, maar het zijn dieren die elkaars gezelschap op prijs stellen en heel vaak vrijwillig met elkaar optrekken. Een kleine uitzondering daarop zijn de oude(re) herten die wat meer teruggetrokken leven en het dynamische leventje van de jonge herten vrijwillig uit de weg lijken te gaan. Net als in de mensenwereld zoeken leeftijdsgenoten elkaar op.

Een ander kenmerk van damherten is de hoge netto-aanwas onder Nederlandse omstandigheden. In iets meer dan drie jaar verdubbelt een populatie damherten in aantal. De reden daarvoor is dat veel hinds één kalf krijgen en dat ook succesvol grootbrengen. In tegenstelling tot het ree dat maar één eisprong krijgt per jaar, kent de hinde gedurende het voortplantingsseizoen bij uitblijven van conceptie iedere twee weken een eisprong.

Niet-gedekte hinds komen daardoor niet veel voor. De netto-aanwas schommelt binnen de in Nederland bekende populaties tussen de 14% (bejaagde situatie) tot 30% (onbejaagde situatie) van de totale populatie. Het lijkt er op dat een vermindering van de netto-aanwas pas aan de orde is als de populatie de ecologische draagkracht van een gebied al heel dicht is genaderd. De dichtheden waarin damherten voorkomen kunnen daarom flink oplopen. De draagkracht is afhankelijk van de leefomgeving van het damhert en is vooral voedselgestuurd. Uit het buitenland zijn gebieden bekend met een dichtheid van twee dieren per hectare!

Damherten zijn ook erg tolerant ten opzichte van andere soorten. Het damhert stoort zich domweg niet snel aan de aanwezigheid van andere diersoorten. Het damhert zal dus niet gauw door andere diersoorten weggeconcentreerd worden, zoals bijvoorbeeld wel bij reeën het geval is.

Een derde belangrijk kenmerk is dat damherten vrijwel alle plantensoorten in hun dieet hebben zitten. Het damhert behoort, net als het edelhert, tot de 'intermediate feeders'. Dit zijn variabele vreters die zowel overweg kunnen met eiwitrijk voedsel alsook met vezelrijk voedsel. Als in de loop van het voorjaar de eiwitrijke knoppen en jong gras opraken, dan stapt een damhert al snel over op bijvoorbeeld twijgen, houtachtige gewassen en vezelrijk gras. Zo bekeken vormt het voedselaanbod voorlopig geen enkele belemmering bij de 'verovering' van Nederland door deze soort.

Historisch voorkomen en actuele status

De oudste damhertvondsten in Europa zijn ruim 100.000 jaar oud. Ondanks het feit dat er in de ons omringende landen fossiele vondsten zijn gedaan, zijn dergelijke vondsten niet bekend uit Nederland. Na de laatste IJstijd (circa 10.000 jaar geleden) is het damhert er niet meer in geslaagd om op eigen kracht Europa te bereiken en te koloniseren. De herintroductie van het damhert in Nederland bleef uit tot de 16e eeuw (Haagse Bos), maar halverwege de 17e eeuw verdwenen ze weer. Het duurde tot de 19e eeuw voordat

er weer damherten in het wild rondliepen in Nederland, door het uitzetten van dieren in de vrije wildbaan rond Het Loo. Tot in de vroege jaren negentig van de vorige eeuw leek het damhert beperkt tot de Veluwe en de duinen (het Nationaal park Zuid-Kennemerland, de Manteling van Walcheren en de Kop van Schouwen). De totale voorjaarsstand werd in die tijd geschat op circa 400 dieren voor geheel Nederland.

In 1993 besloot de toenmalige staatssecretaris Gabor om het damhert als inheems te bestempelen, onder andere door druk van Vereniging Het Edelhert (toen nog Vereniging tot Behoud van het Veluws Hert). Het damhert werd in 2004 zelfs op de Nederlandse Rode Lijst voor zoogdieren gezet in de categorie 'bedreigd'. Deze status is in 2009 aangepast naar 'gevoelig'. Deze verschuiving is een gevolg van het herstel en de uitbreiding van de resterende damhertenpopulaties. Volgens de Flora- en faunawet is het damhert een beschermde inheemse zoogdiersoort en kan en mag de soort beheerd worden op basis van een aanwijzing of ontheffing.

Actueel voorkomen

Damherten komen nu officieel voor in Zuid-Kennemerland (inclusief de niet-bejaagde populatie in de Amsterdamse Waterleidingduinen), op de Zeeuwse eilanden Schouwen en Walcheren en op de Veluwe. Het damhert wordt de laatste jaren echter in veel meer gebieden gezien. De waarnemingen, zoals opgenomen in de databank

Damherten in de sneeuw. Foto Bas Worm

Voortjaggerend verkeer wordt niet gauw als gevaar gezien . Foto J. Paulides

Midden op de dag tussen de auto's en op de bollen; geen enkel probleem voor het damhert. Foto N. Koomen

van de Zoogdierverseniging, zijn voor dit artikel weergegeven voor twee perioden: 2000-2005 en 2006-2010 (figuur 3). Daaruit wordt allereerst duidelijk dat damherten ruimschoots buiten de hierboven vermelde officiële leefgebieden voorkomen, maar daarnaast wordt ook duidelijk dat de ruimtelijke verspreiding sterk toeneemt. Het betreft dan kolonisatie van nieuwe gebieden vanuit de bestaande populaties maar ook door uit parkjes ontsnapte exemplaren.

Gevolgen De geschetste eigenschappen maken dat het damhert snel toeneemt in het Nederlandse landschap. Een landschap dat qua beschikbaar voedsel een veelvoud aan damherten kan herbergen dan nu het geval is. Het is daarom niet de vraag óf het damhert zal toenemen, maar veeleer hoe snel de ontwikkeling zal gaan en welke dichtheden uiteindelijk zullen worden bereikt. Alles wijst er op dat de groei en verspreiding van deze soort veel sneller gaan dan we ooit hadden gedacht, ook binnen de stedelijke invloedssferen. De toename in benuttingsgebied over de laatste periode (2006-2010) is geschat op circa 10.000 ha per jaar.

Het damhert is vanwege het uiterlijk en gedrag een zeer charismatische soort die door heel veel mensen wordt gewaardeerd. Daar waar het nu al in grotere aantallen voorkomt, is het een publiekstrekker van jewelste, en draagt deze soort bij aan de 'verinnerlijking' van de natuur bij de (verstedelijkte) Nederlander. Keerzijde van de medaille is echter dat daar waar damherten in grotere aantallen voorkomen er ook sprake is van overlast en schade. Overlast bij particulieren, schade aan landbouwgewassen, schade aan flora en fauna en aantasting van de verkeersveiligheid. De vraag is dan ook of we dat wel moeten willen. Willen we wel damherten in gebieden met kapitaals-intensieve landbouw of in de buurt van infrastructurele knooppunten? Is de aanwezigheid van

damherten in sommige gebieden niet strijdig met de daar gestelde natuurdoelen? Allemaal vragen die beantwoord zouden moeten kunnen worden vanuit het beleid dat geldt voor het damhert. Probleem is echter dat er geen eenduidig beleid is: niet op landelijk niveau en niet op provinciaal niveau. Met uitzondering van Zeeland, Noord- en Zuid-Holland en Gelderland geldt dat er geen of hooguit reactief beleid is. Het gevolg daarvan is dat zelfs te voorzien problemen ad hoc worden opgelost zonder dat over de verdere consequenties daarvan wordt nagedacht. Zo zien we nu al, ondanks het rijksbeleid ten aanzien van ontsnippering, dat het aandeel rasters rond natuurgebieden weer toeneemt en dreigt lokaal en/of regionaal het draagvlak ten aanzien van het natuurbeheer af te kalven.

Beleid noodzakelijk Het gewenste beleid kan voor een deel generiek zijn (nationaal geldend) en voor een deel gebieds-specifiek (leefgebiedsbenadering). Dat beleid moet volgens ons uit de volgende componenten bestaan:

- het damhert moet duurzaam behouden blijven voor Nederland;
- daarvoor is een adequaat beheer noodzakelijk;
- kern is een leefgebiedsbenadering, waarbij mogelijke leefgebieden vooraf aangeduid zijn;
- actuele en mogelijke leefgebieden wor-

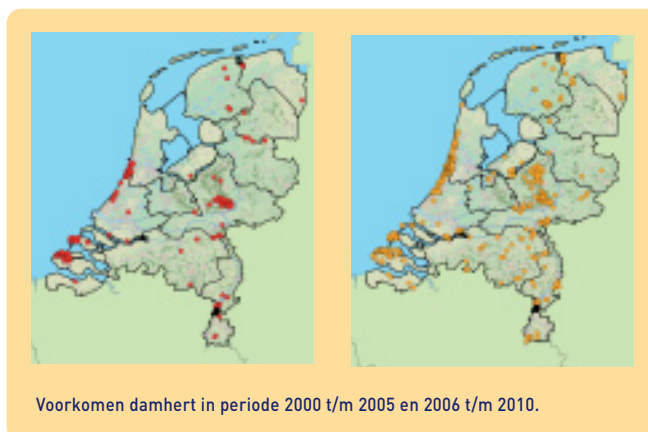
den daarbij aangeduid als 'kerngebied'. Daarnaast worden er ook 'randgebieden' onderscheiden en 'nulgebieden'. 'Randgebied': damherten mogen hier wel incidenteel voorkomen, er voedseltochten ondernemen en er doorheen trekken, maar ze mogen zich er niet blijvend vestigen en/of voortplanten. 'Nulgebied': damherten worden niet toegestaan;

- we moeten profiteren van de positieve eigenschappen van het dier en deze laten prevaleren boven de negatieve aspecten door het beheer(s)baar houden van de problemen.

De criteria die de genoemde nul(stand)gebieden, randgebieden en kerngebieden van elkaar moeten onderscheiden zijn niet 'hard'. We doen hiertoe een voorstel, met de bedoeling via nog te voeren discussies de criteria scherper te krijgen. Dit is enigszins vergelijkbaar met de kanskaart zoals door de Zoogdierverseniging voor het wild zwijn is ontwikkeld in 2010 (zie 'Verder lezen?').

In principe kan het damhert in heel Nederland voorkomen. Om maatschappelijk draagvlak te behouden en te creëren is het echter verstandig om deze soort niet te tolereren in de onderstaande gebieden:

- Stedelijk gebied: Dieren kunnen zich bedreigd gaan voelen en in paniek raken. Daarnaast is het ook voor de mensen ongewenst in verband met schade aan tuinen en schade aan voertuigen.

Voorkomen damhert in periode 2000 t/m 2005 en 2006 t/m 2010.

Foto Bas Worm

- Gebieden met kapitaalsintensieve teelten: Niet in vrije en wild levende staat in als overwegend akkerbouw-, fruitteelt/boomteelt-, tuinbouwgebied te kenschetsen gebieden toestaan vanwege de te verwachten schade aan bedrijfsmatig geteelde gewassen.
- Gebieden bestaande uit veel harde infrastructuur (wegen, spoorlijnen): Vanwege de verkeersveiligheid niet in vrije en wild levende staat rond concentraties van rijks- en provinciale wegen toestaan. Het is echter onmogelijk om in een land als Nederland alle provinciale wegen te vrijwaren van damherten. Rijkswegen kunnen eventueel ingerasterd worden (voor

zover ze dat al niet zijn). Bij provinciale wegen moet meer gedacht worden aan gericht beheer, actieve wildsignalering, publieke bewustwording en lokale rasters als maatwerk.

- Grote open gebieden: Dit criterium is vooral een ecologisch criterium: het voorkomen van damherten in dit soort gebieden heeft geen toegevoegde waarde en het dier kan zich nergens terugtrekken (geen dekking).

Eventueel is daar vervolgens nog aan toe te voegen dat het damhert buiten de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) niet toegestaan wordt. Ook is terughoudendheid geboden met de Waddeneilanden.

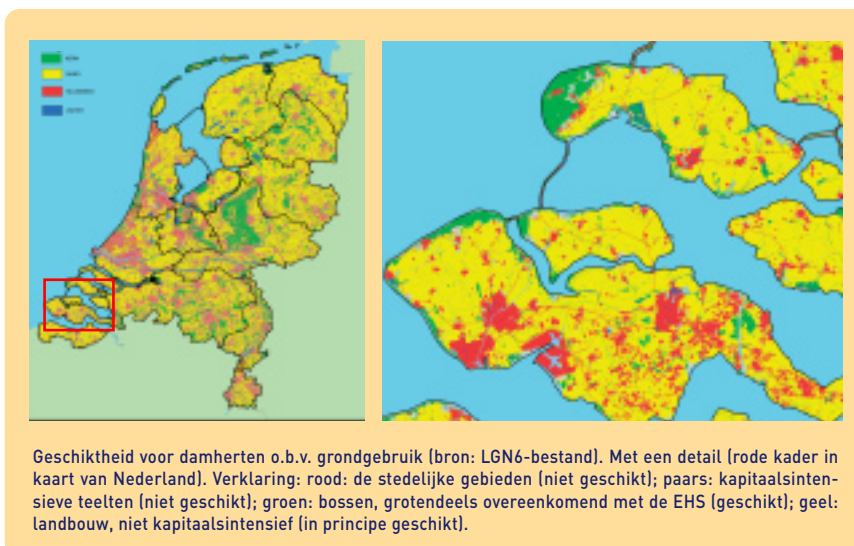
De invloed op de daar aanwezige natuurwaarden is niet duidelijk. Via een 'pilot' waarbij ook goed gemonitord wordt, kan die kennis wel worden vergaard.

Naast de ruimtelijke component (waar wel/niet) stellen we ook voor de aantallen dieren beperkt te houden. Uitgangspunt is gesteld op 4 dieren per 100 hectare kerngebied (equivalent aan de Veluwe dichtheden van edelherten van 2 dieren per 100 ha; daarbij is 1 edelhert equivalent aan 2 damherten, op basis van voedselopname). Onderscheid in dichtheden is ook te maken tussen gebieden met functie natuur en gebieden met functie multifunctioneel gebruik. Een ander toe te passen criterium zouden de (actuele en potentiële) leefgebieden van edelherten kunnen zijn: damherten zouden in deze gebieden wel voor mogen komen, maar dan in lagere dichtheden (2/100ha), zodat beide soorten probleemloos naast elkaar kunnen bestaan.

Implementatie Beleid formuleren is één, het daadwerkelijk implementeren is twee. Allereerst is het noodzakelijk om een landelijke kaart te maken met de globale ligging van kern-, rand- en nulstandgebieden. Deze kaart kan op provinciaal niveau gedetailleerder worden uitgewerkt. Tot slot moeten beheerplannen worden gemaakt voor de kerngebieden waar het damhert voorkomt.

Met de in dit artikel beschreven beleidsuitgangspunten en de noodzaak hiertoe hopen we terreinbeheerders, overheden en het damhert een dienst te bewijzen, zodat we op bewuste wijze en samen met het damhert de toekomst in durven gaan.

Rik Schoon & Bas Worm zijn beiden bestuurslid van Vereniging Het Edelhert.
rikschoon@hetedelhart.nl
basworm@hetedelhart.nl

Verder lezen?

- Vereniging Het Edelhert, 2011. Voorstel voor landelijk beleid ten aanzien van Damherten. De volledige nota is na te lezen op www.hetedelhart.nl.
- Dekker, J.J.A. et al, 2010. Kansenkaart 'Wilde zwijnen in Nederland' gepresenteerd. Zoogdier 2010 (4)
- D. van Hoorn, 2007. 'Dama dama, het damhert in Nederland'

Bechsteins vleermuis voor onderzoek gevangen in een mistnet. Foto Karl van Ginderdeuren

Internationaal Jaar van de Vleermuizen

Vleermuizen in Nederland goed beschermd?

In een artikel eerder dit jaar ben ik in het kader van het Jaar van de Vleermuizen de uitdaging aangegaan om meer systematisch te overdenken hoe de vleermuizen ervoor staan.

Daarbij lag de focus op de trends in aantallen, voorkomen en verspreiding en de (her)ontdekking van soorten. Met betrekking tot de vraag “Hoe gaat het met de vleermuizen in Nederland?” belicht ik nu de volgende vragen: Hoe zit het met de wettelijke bescherming en uitvoering daarvan? Bestaat er kennis en draagvlak bij de bevolking en bij de verantwoordelijke professionals?

Herman Limpens

Op papier genieten de vleermuizen een uitstekende bescherming door diverse conventies en (Europese) richtlijnen, in Nederland onder andere uitmondend in een strikte bescherming door de Flora- en faunawet. Zorgplicht geldt voor iedereen. Vleermuizen mogen niet verstoord of gedood worden. Hun vaste rust en verblijfplaatsen mogen niet verstoord of vernietigd worden. Iedereen moet doen of

laten wat redelijkerwijs verwacht mag worden om eventuele negatieve effecten van zijn handelen te voorkomen, te verzachten of ongedaan te maken. Ingrepen, zoals de aanleg van wegen, sloop en renovatie of restauratie van gebouwen, of het ‘saneren’ van een laan, die negatieve gevolgen kunnen hebben voor vleermuizen, mogen alleen met een ontheffing worden uitgevoerd. Of er moet zodanig gewerkt

worden dat een positieve afwijzing van de aanvraag van de ontheffing mogelijk is. Het gaat daarbij natuurlijk niet om het papier van de ontheffing of de positieve afwijzing, maar om de maatregelen die dan genomen worden om de negatieve effecten te voorkomen, te mitigeren (verzachten) of uiteindelijk te compenseren. Dat alles begint bij een tijdig gestart en gedegen vleermuisonderzoek en een vakkundig

mitigatie- en compensatieplan. En om dat mogelijk te maken moeten we ook nog veel basisonderzoek kunnen doen naar welke impact allerlei zaken nu precies hebben. Het gaat dan in feite om onderzoek naar de eisen die vleermuizen aan landschap, jachtgebied, routes en verblijfplaatsen stellen vanuit het oogpunt van dosis/effect, verlies, mitigatie en compensatie.

Werkt de wet? Het is zeker zo dat er nog te vaak ingrepen plaatsvinden zonder (afdoend) vleermuisonderzoek, en/of met onvoldoende vakkundige maatregelen, en/of maatregelen die wel in een adviesrapport of in de ontheffing zijn voorgeschreven maar die uiteindelijk niet worden uitgevoerd. De wet werkt lang niet altijd. Dat is zonder meer als negatief te beoordelen en het is goed dat we met het Jaar van de Vleermuizen de plicht en uitdaging om deze processen goed te doorlopen onder de aandacht kunnen brengen. Maar het is gelukkig niet alleen negatief. Al sinds 9 jaar organiseert de Zoogdiervereniging een cursus over hoe om te gaan met vleermuizen in relatie tot ingrepen. Van recentere datum is de cursus over het herkennen van vleermuiswaarden, die mensen leert hoe een quick scan uit te voeren. Die cursussen worden door velen bezocht. Veel medewerkers van adviesbureaus die voor kwaliteit kiezen en veel mensen van gemeentes, provincies, Dienst Landelijk Gebied en Rijkswaterstaat bijvoorbeeld, hebben die cursus met veel enthousiasme gevolgd. Wat je daar ontmoet is hart voor de vleermuizen en de wil om te proberen het beste voor zowel

Van links naar rechts:

Cursus voor professionals.
Foto Herman Limpens

Bechsteins vleermuis wordt
gezenderd.
Foto Pieter Jan D'Hondt

Instructies over het zelf
maken van vleermuiskasten.
Foto Paul van Hoof

de initiatiefnemer als de vleermuizen te realiseren. De wil om te investeren in de eigen vakkennis, de wil, in feite, om de Flora- en Faunawet serieus te nemen. We roepen iedereen op dat ook te blijven doen nu het financieel minder goed gaat. Dat 'serieus nemen' heeft in de afgelopen 3 à 4 jaren, gestimuleerd door de cursus, op initiatief van het Netwerk Groene Bureaus en in samenwerking met de Zoogdiervereniging, ook geleid tot de ontwikkeling van een vleermuisprotocol. Daarin is vastgelegd hoe er geïnventariseerd moet worden om gegevens te verzamelen waar je ook wat mee kan. Jaarlijks wordt dat protocol geëvalueerd en aangepast voor het volgende jaar. Op dezelfde positieve lijn zitten het samenstellen van een website over vleermuizen in de stad en het organiseren van een jaarlijkse dag over vleermuizen voor stadsecologen. Deze initiatieven streven ernaar niet alleen op ingrepen te reageren vanuit de Flora- en Faunawet, maar om in stedelijke omgeving ook proactief maatregelen te nemen. Positief zijn initiatieven

om mitigerende en compenserende maatregelen te monitoren om ervan te leren, onderzoek naar (kunstmatige) hop-overs en naar vleermuisvriendelijke verlichting. Iets minder vriendelijk, maar zeer nuttig, is de bereidheid van Dienst Regelingen om daadwerkelijk te handhaven bij projecten waar de verantwoordelijken (on)bewust te gemakkelijk met de vleermuisbelangen omspringen. Waarschijnlijk ben ik niet volledig. Maar ik zie een enorme toename in aandacht voor vleermuizen en de uitdaging en kans met het Jaar van de Vleermuizen die aandacht uit te breiden en vast te houden.

Beschermde gebieden Een ander wettelijk spoor is het aanwijzen van Natura 2000-gebieden (mede voor vleermuizen). Dat is een proces van grofweg de afgelopen 10 jaar. Als resultaat zijn er vooral groeves in Limburg, bunkers en kelders in duinen en op de Veluwe, zolders in Midden-Limburg en daarnaast wetlands die toch al als vogelrichtlijngebied gelden, (mede) aangewezen voor vleer-

Laatvlieger. Foto René Janssen

muizen. Wat mij tegenvalt, is dat er niet vanuit een coherent netwerk voor specifieke soorten is gewerkt. Eerder is er sprake van het trachten te voorkomen van 'te verwachten problemen' bij ontwikkelingen ten behoeve van mensen. Dus in een ruimte waar mensen plannen hebben, daar komt vooral geen Natura 2000-gebied. Dat is jammer, want de op de Europese Habitatrichtlijn gebaseerde Natuurbeschermingswet houdt ontwikkelingen niet tegen, maar vraagt ze zo te sturen dat het coherente netwerk overeind blijft. Met lef had je, naar mijn mening, bijvoorbeeld in Zuid-Holland tussen alle snelwegen en steden in, best een gebied voor de meervleermuis kunnen aanwijzen en daarmee de ontwikkeling positief kunnen sturen.

Andere lacunes zijn het voor de meervleermuis nauwelijks aanwijzen van routes en verblijfplaatsen, het voor de ingekorven vleermuis weer niet aanwijzen van jachtgebied en routes, het buiten beschouwing laten van de Bechsteins vleermuis en Mopsvleermuis en het niet uitvoeren van gericht onderzoek naar het voorkomen van soorten als Vale vleermuis, Bechsteins vleermuis en Mopsvleermuis. Doelen met betrekking tot instandhouding en monitoring zijn nog in de ontwikkelingsfase. Ik ben blij met wat er bereikt is, maar t.a.v. de Natura 2000 gebieden moet ik helaas constateren dat er voor de vleermuizen veel kansen zijn blijven liggen. De laatste jaren heeft bijvoorbeeld het vangen tijdens de zwermfase duidelijk gemaakt dat er veel meer Bechsteins vleermuizen opduiken bij sommige groeven dan de wintergegevens laten vermoeden (zie elders in dit nummer). Wellicht kunnen we aandacht voor het Jaar van de vleermuizen benutten om de Bechsteins vleermuis en het fenomeen zwermen bij de Natura 2000-gebieden in Limburg op de inventarislijst te krijgen.

Kennis en draagvlak bevolking

De kennis over vleermuizen bij het algemene publiek is heel wisselend. Er is tegenwoordig veel te vinden op internet en sommige mensen gebruiken dat. Ik sta er soms versteld van hoe ongelooflijk weinig mensen over vleermuizen weten (leggen ze eieren?), maar bijna net zo vaak van wat mensen wel al gelezen en opgezocht hebben. Met het Jaar van de Vleermuizen kunnen we met z'n allen zorgen dat de gemiddelde kennis van de Nederlander een duidelijke stijging gaat laten zien.

Draagvlak is een complex fenomeen dat natuurlijk ook veel met kennis te maken heeft. Als coördinator van het Vleermuis Atlasproject tussen 1986 en 1997 heb ik duidelijk waargenomen hoe de inhoud van de vele telefoontjes die ik kreeg veranderde in de loop van die jaren. 'Hoe krijg ik die enge dieren uit mijn huis?', veranderde in: 'Ik ga de daklijst verven, hoe kan ik dat doen zonder de vleermuizen te verstoren?' De door het Atlasproject gegenereerde aandacht in de media moet dit hebben veroorzaakt. En aandacht van de media hebben we ook in het Jaar van de Vleermuizen volop gezocht. Daarover zijn positieve berichten te vermelden. Voor een interview op de radio werd aan de luisteraars gevraagd belevingen met vleermuizen te melden. Er kwamen veel telefoontjes en e-mails binnen, en ze waren zonder uitzondering positief. Dat waren natuurlijk mensen met een positieve beleving van vleermuizen. Wij moeten er voor zorgen dat veel meer mensen vleermuizen positief beleven. In het Jaar van de Vleermuizen en ook daarna.

Voor dit campagnejaar is werken aan draagvlak dan ook de belangrijkste doelstelling. Wij willen graag dat, als mensen gaan renoveren of na-isoleren, eventuele bedreigde vleermuizen veilig blijven. We willen dat, als er nieuwbouwprojecten zijn, de nieuwe bewoners dan aandacht vragen voor 'ecologie' in hun wijk en om verblijf-

plaatsen voor vleermuizen. We willen dat het algemene publiek begrijpt waarom ecologisch onderzoek vooraf en ecologische begeleiding tijdens de uitvoering van projecten een goede zaak is, zodat ze zelf ook willen dat daar aandacht aan wordt besteed. Uiteindelijk gun ik iedereen dat-ie, als hij 's avonds in de tuin zit of in het park de hond uitlaat, vleermuisilhouetjes voorbij ziet schieten en daar vrolijk van wordt.

Professionals Naast public awareness is ook de zogenoemde professional awareness van groot belang. Als projectontwikkelaar, projectleider bij een gemeente of Rijkswaterstaat, architect, beheersplanmaker bij een terreinbeheerder en noem maar op, moet je je in feite houden aan de zorgplicht en moet je rekening houden met de vleermuizen. Maar dat gebeurt alleen wanneer die mensen er kennis van én hart voor hebben. In de projecten waarbij ik betrokken ben merk ik dat het sterk afhangt van de persoon met wie je te maken hebt. Ik zie dat veel van die professionals enthousiast en professioneel op zoek gaan naar ecologische adviezen en kansen. Maar ik maak ook mee dat er pas veel te laat in het proces van ontwikkelen en plannen aan vleermuizen wordt gedacht, of zelfs dat de verantwoordelijkheid bewust genegeerd of minimaal gehouden wordt en dat adviezen en de Flora- en Faunawet niet serieus genomen worden. Soms is dat een leerproces voor personen of organisaties, anderen lijken gewoon niet te willen. En door gebrekkige handhaving komen ze er mee weg. Kortom, er is op dat vlak een wereld te winnen en daar hebben we in het Jaar van de Vleermuizen (weer) hard aan gewerkt.

Herman Limpens is senior projectleider en vleermuisonderzoeker bij de Zoogdierverseniging

Internationaal Jaar van de Vleermuizen

Eén van de leuke kanten van het Jaar van de Vleermuizen is, dat het in heel de wereld gevierd wordt. En dat nog wel in 2011 én 2012! Het is namelijk een initiatief van de Verenigde Naties (UNEP) en Eurobats. Wat gebeurt er in de verschillende landen en werelddelen? Een wereldreisje op papier.

Jasja Dekker

Het zal duidelijk zijn dat de acties voor het Jaar van de Vleermuizen verschillen tussen landen en werelddelen: in sommige landen hebben vleermuizen een slecht imago, of staat de natuurbescherming in het algemeen nog weinig in de belangstelling. Dat vraagt om een heel andere campagne dan in landen waar het publiek al redelijk pro-natuur is.

De campagnes in Afrika zijn vooral gericht op het wegnemen van vooroordelen over vleermuizen. Zo gebruikt men in Egypte nieuwe media om mensen in vleermuizen te interesseren: een Facebook-pagina met foto's en nieuwtjes. Daarnaast wordt daar via voorlichting op scholen geprobeerd vooroordelen over vleermuizen bij de jonge generatie weg te nemen. In Israël is een webcam in een kolonie van *Asela* en *Rhinolophus clivosus* geplaatst, om te laten zien hoe het leven in een vleermuiskolonie eruit ziet. Tijdens een 'dag-van-de-vleermuis' vroegen meer dan 2000 deelnemers politici meer aan bescherming van vleermuizen te doen.

In Azië zijn er veel publieksactiviteiten, onder andere in dierentuinen, en in Australië worden workshops gehouden waarin

vleermuiskasten worden gemaakt. Op het zuidelijke halfrond was de internationale Dag van de vleermuis niet in augustus, maar in het begin van hun lente, op 31 oktober.

Europa Ook veel Europese landen focussen zich op het publiek, door middel van de 'Nacht van de vleermuis', het drukken van stickers, posters of boekenleggers, het organiseren van kleurwedstrijden, enzovoort. In Albanië zijn vleermuizen bij het grote publiek onbekend en onbemind. Om dit te veranderen is een onderwijsprogramma voor scholen ontwikkeld. Ook in Moldavië richten men zich op de jeugd: er is een kleur- en gedichtenwedstrijd voor scholieren georganiseerd en vleermuizen worden belicht in diverse specials op de televisie. In Tsjechië is een project gestart over vleermuisvriendelijke renovatie van huizen. Luxemburg verzorgt een vleermuistoonstelling in het Nationaal Museum voor Natuurhistorie, en doet een oproep aan het publiek om huiskolonies te melden. In Polen werd zelfs een speciale vleermuis-munt geslagen.

De Francofiel die komend jaar Frankrijk bezoekt, kan het beste de website van de Société Française pour l' Etude et Protection des Mammifères raadplegen. Op www.sfepm.org/anneechauvesouris-regions.htm wordt een overzicht gegeven van alle vleermuisactiviteiten die in Frankrijk plaatsvinden.

In Engeland wordt het Jaar van de Vleermuis aangegrepen om een aantal lopende projecten extra in het zonnetje te zetten: vleermuizen in gebouwen, vleermuizen in bossen, vleermuizenhulp en -klachtenlijn en de start van Batlife Europe. Daarnaast maakt een interactieve online vleermuisroute aan het publiek duidelijk waar in het park in de buurt je welke vleermuissoorten kunt vinden.

Andere landen grijpen het Jaar van de Vleermuizen aan om onderzoek of bescherming verder te brengen. Zo organiseert Bosnië-Herzegovina een aantal workshops over vleermuizen voor speleo-logen.

Jasja Dekker is namens de Zoogdierverseniging vice-voorzitter van Batlife Europe.

Waternvleermuis. Foto Paul van Hoof

Zelf ook meedoen aan het internationale Jaar van de Vleermuizen?

Kijk dan op of www.yearofthebat.org of www.facebook.com/yearofthebat voor een overzicht van de internationale activiteiten. Internationaal loopt het jaar immers nog tot eind 2012!

Jacob van Olst. Foto Dennis Wansink

Een bestuurder met passie voor bevers

Afscheid van een betrokken voorzitter

Jacob van Olst kwam in 2001 in het bestuur van de Zoogdierverseniging en is sinds 2007 voorzitter. Eind 2011 verlaat hij het bestuur. Het betrof een periode waarin de Vereniging grote veranderingen doormaakte.

Joke Winkelman

Ons gesprek was al een paar keer verzet door extra vergaderingen die zijn aanwezigheid vereisten. Maar de aanhouder wint. Door de avondspits opgehouden loopt Jacob van Olst ruim een halfuur te laat toch nog de stationsrestauratie van Driebergen binnen en steekt meteen van wal: "Laat ik beginnen met te zeggen dat het me heel zwaar valt om juist nu afscheid te nemen. Het afgelopen jaar is de natuurbescherming en daarmee ook de Zoogdierverseniging door externe uitwassen in slecht weer gekomen. Alles wat aan natuur raakt is opeens fout en een 'linkse hobby'. De Vereniging levert daardoor nu

in terwijl er zoveel kracht in deze club zit. Dat voelt ontzettend zwaar. Natuurbescherming is immers naast passie ook bittere noodzaak. Maar misschien loop ik hiermee te hard van stapel? Laten wij eerst wat te eten bestellen." Onder het genot van een mosterdsoepje vertelt hij even later zijn verhaal.

Hoe kijk je tegen het bestuur aan?

"Het besturen gebeurt vooral op hoofdlijnen, maar alle bestuursleden zijn inhoudelijk betrokken. Een heeft een eigen natuurbedrijf, een ander organiseert zoogdierkampen, zelf was ik in mijn vorige

baan intensief betrokken bij zoogdierbescherming. Onderzoek en bescherming zijn voor mij belangrijke drijfveren. Beide zijn goed in het bestuur vertegenwoordigd. Dat maakt het leuk."

En de werkorganisatie?

"De werkorganisatie heeft de afgelopen jaren een enorme professionaliseringsslag gemaakt. Daarin heeft het bestuur een belangrijke sturende rol gehad. De organisatie ontwikkelt zich langzaam naar een nieuwe cultuur toe. Dat proces was voor mij echt de meerwaarde in mijn rol als voorzitter. Wij zijn niet alleen meer 'teu-

Bever. Foto Ron van Rossum

gen'. De medewerkers op kantoor denken inmiddels oplossingsgericht en zijn breed inzetbaar en toonaangevend, ook internationaal. Het is daarom des te treuriger dat deze cultuuromslag door recessie en daaruit voortvloeiende keuzes van onze nationale overheid gefrustreerd wordt. Het getuigt daarbij van professionaliteit dat wij ons niet in een hoekje hebben laten wegzetten, maar dat wij zijn gaan kijken hoe wij ons verder kunnen organiseren en efficiënter kunnen zijn."

Leg die cultuurverandering eens uit?

"Onze organisatiecultuur was toen ik als bestuurslid aantrad – sorry, dat ik het zo zeg – nogal amateuristisch, kneuterig en in zichzelf gekeerd. Inmiddels wordt er met de benen in de maatschappij gezocht naar verbindingen en samenwerking, en naar ondersteuning van de overheid bij haar natuurverplichtingen. Er moeten nog wel slagen worden gemaakt, maar alle voorwaarden voor succes zijn nu aanwezig. Dat was de grote verdienste van de afgelopen jaren, van de werkorganisatie en van het bestuur dat de kaders heeft uitgezet. Met die kaders is door de organisatie van alles gedaan. Ik ben er dankbaar voor dat de organisatie dat heeft kunnen waarmaken."

En die 'linkse hobby'?

"Het huidige Kabinet tracht de eigen verantwoordelijkheden te ontlopen door bijvoorbeeld het natuurbeleid als 'linkse hobby' te bestempelen. Zo probeert weg te komen bij eigen verantwoordelijkheden. Zelfs bij een slecht financieel klimaat mag je aan zaken die in beleidskaders zijn verankerd niet opeens een ruk geven door middel van geld of met het argument dat

natuurbescherming een linkse hobby is. De natuurbescherming acteert immers in lijn van de beleidsdocumenten van diezelfde overheid. Het is dan ook verbazingwekkend dat bij de Hedwige Polder de zwarte piet naar de natuurbescherming lijkt te gaan. Het betreft immers een afspraak op rijksniveau met een buurland. Dat is niet verwijtbaar aan de natuurbescherming. Dat de natuurbescherming dit in haar maag gesplitst krijgt kan alleen maar kwade opzet zijn. Rond die polder is door de overheid jaren gegoocheld met onderzoek na onderzoek. Moet je nagaan wat dat heeft gekost, naast alle menselijke emoties. Toch waait de bui niet over. Nu zegt Europa –terecht– dat onze regering zich aan de gemaakte afspraken moet houden."

Heeft de natuurbescherming dit niet deels aan zichzelf te wijten?

"De natuurbescherming heeft wellicht te lang vanuit een underdogpositie gewerkt

'De bever is niet voor niets mijn favoriete zoogdier'

door vooral de dialoog te zoeken en plooibaar te zijn. Zo werd zij een gewillig slachtoffer. Nu is de natuursector zoekende door geldnood en moet zij creatief zijn met nog meer onbetaalde inzet. En dat terwijl wij ons al zoveel extra uren inzetten, tientallen procenten meer dan in loonzakjes is terug te zien. Daarin schuilt een gevaar omdat wij in die nieuwe rol wel moeten meebewegen. Daarom moeten wij strijdbaar worden. Niet om te strijden, maar om een gezamenlijk belang te dienen. Wij

moeten ons niet meer laten leiden door emoties maar een cultuur ontwikkelen waarin wordt gediscussieerd op grond van zakelijke, economische en rationele argumenten. Das en Boom doet dat al door naar een juridische rechtvaardiging van de huidige beleidsveranderingen te zoeken."

De vrijwilliger nog meer als basis?

"Onze organisatie vaart wel bij de ledenstructuur en de vele vrijwilligers die vanaf de oprichting stevig in onze organisatie zijn verankerd. Heel veel mensen vullen al tijden gratis en voor niets de Nationale Database Flora en Fauna (NDDFF) met veldgegevens die nodig zijn voor het vervullen van de internationale verplichtingen van onze rijksoverheid. Het is laakbaar dat de rijksoverheid daarbij al jaren voor een dubbeltje op de eerste rij zit. De overheid moet beseffen dat zij dit zelf had moeten organiseren. Het baart mij echt zorgen dat de intensieve betrokkenheid van de natuurbescherming bij de rijksoverheid leidt tot verwijten naar en reorganisatie van natuurbeschermingsorganisaties. Wij zullen er alles aan doen deze slechte tijd door te komen en de bestaande vrijwilligersinfrastructuur te behouden! Juist de vrijwilligers hebben een enorme slag gemaakt om de overheid de gelegenheid te geven aan haar verplichtingen te kunnen blijven voldoen, en dan zijn wij 'links'!"

Het mooiste project?

"Dat is het Atlasproject, een provinciaal gericht project met een enorm bereik, waarop niet alleen vrijwilligers trots zijn. Zo roemt in Limburg de gedeputeerde de gedetailleerdheid van de gegevens in zijn provincie. De Vereniging heeft erg haar best gedaan om het Atlasproject digitaal door te ontwikkelen. Het is daarmee een levend document geworden waaraan iedereen kan meedoen. Het project geeft een goed beeld van de natuurbeschermingsverplichtingen en het faciliteert economisch Nederland door goede verspreidingsgegevens te bieden. Ook zet het aan tot het kijken naar zoogdieren en dat werkt enthousiasmerend, ook bij kinderen. Blijkt het met een soort niet zo goed te gaan, dan wil men er iets voor doen. Dankzij het Atlasproject zijn vele burgers beslist gericht bezig voor de maatschappij. Dat zijn belangrijke resultaten. Ook de jaarlijkse themasoorten spreken mij aan. Het is prachtig om te zien hoe een

themasoort als de egel bij veel mensen betrokkenheid en een drang tot beschermen teweegbrengt. Dat de Vereniging daarbij niet alleen de emotionele kant kiest, maar inmiddels durft te agenderen en samen te werken, blijkt wel uit het Jaar van het wild zwijn. Dat is een nadrukkelijk verschil met de tijd waarin ik als voorzitter aantrad.”

Het belangrijkste resultaat?

“Vanuit een achterstand zijn via de ecologische hoofdstructuur een aantal zoogdiersoorten teruggekomen, denk aan de bever. Vanuit de agrarische sector maakt men zich nu zelfs zorgen over eventuele schade door dit dier. Maar mijn Flevolandse ervaring toont dat die er niet is. Je moet dit soort ontwikkelingen positief benaderen en kijken naar de ‘economie van het wild’. De maatschappij plukt van deze beschermingssuccessen toch maar mooi de vruchten. Wild blijkt overal een banenmotor te zijn. Evenementen hebben baat bij een mooie omgeving met spannende soorten. Unieke waarnemingen zijn voor mensen de slagroom. Het zien van een bever, een hert, of een simpel konijntje kan al van mensen natuurbeschermers maken.”

En de toekomst?

Iedere PGO [red: Particuliere Gegevensbeherende Organisatie] is verantwoordelijk voor de eigen soortgroep. Toch is meer samenwerking, onderling en in onderzoek en onderwijs, voor het behoud van onze bio-

politieke oprispingen. Dat brengt een uitdaging met zich mee die wij moeten grijpen. Bedenk dat politiek een periodieke zaak is die maximaal vier jaar duurt, en waarbij men de laatste twee jaar bezig is de kiezer aan zich te lijmen. De natuur is

Wild zwijn. Foto Bojk Berghuis

diversiteit van groot belang. De belangrijkste kaders zijn daarvoor nu aanwezig: Natuurplaza, NDFF, VOFF. Maar er zijn verdere stappen nodig. PGO's moeten meer gebruikmaken van elkaars menskracht, bij veldwerk, in onderzoek, en in een gezamenlijke back office. Het is toch raar als opdrachtgevers vijf clubs apart moeten benaderen, dat moet gewoon via een 'natuurplazaloket' gaan. Daarnaast is de internationale context belangrijk. Zoogdieren en andere biodiversiteit houden zich immers niet aan landsgrenzen. Het is onze taak om uitgaande van wettelijke verantwoordelijkheden dwarsverbanden te leggen, ook in relatie tot Europese structuren zoals Natura 2000. Natura 2000 is een overheidsverantwoordelijkheid. Als bedrijven door Natura 2000 niet verder kunnen, dan moet de overheid bij zichzelf te rade gaan. Wij kunnen daarbij gesprekspartner zijn en onnodige en negatieve procesgang voorkomen door deskundige juristen aan ons te binden. Ik wil een overheid die ons vertrouwen gunt. Niet een die via kretologie zand in ieders ogen strooit. De natuurbescherming is absoluut een betrouwbare partner, terwijl de natuur niets heeft aan

gebaat bij stabiliteit, de natuurbescherming kan die brengen mits de overheid daarin een betrouwbare en evenwichtige partner is. De PGO's moeten dan ook samen doorgaan met een evenwichtige taakuitoefening.”

Nog een wens?

“Wij zijn al een paar jaar bezig met ledenwerving. Jammer genoeg zijn daar veel kosten mee gemoeid die door ons maar moeilijk zijn op te brengen. Maar meer leden betekent wel een groter maatschappelijk draagvlak waardoor de bescherming van zoogdieren op een hoger peil kan worden getild. Daarom wens ik de Vereniging een ledenbestand toe zoals Vogelbescherming Nederland dat heeft.”

Hoe voelt je afscheid?

“De afgelopen maanden zijn binnen de organisatie veel zaken gelukkig weer ten goede gekeerd. Dat had ik nog wel wat verder willen brengen. Maar ik ben wel blij dat alle commotie mij is overkomen en niet mijn opvolger. Die kan nu aan een volgende opbouwfase werken. Ik ga daarom met een gerust hart weg.”

Jacob van Olst (1958) noemt zichzelf 'natuurondernehmer'. Zijn belangrijkste drive is het leveren van een bijdrage aan een duurzame maatschappij. Hij was jarenlang directeur van het Flevo-landschap. Sinds 2009 is hij directeur van Stichting Klimaatlandschap Nederland waar hij duurzame energie ontwikkelt en het financiële rendement gebruikt voor ontwikkeling van natuur- en cultuurlandschappen.

Ondanks zijn drukke werkzaamheden heeft Van Olst diverse hobby's, waaronder schaatsen, wielrennen en besturen. Hij zit dan ook in diverse bestuursorganen, waaronder die van het Waterschap Zuiderzeeland en de Nederlandse Bosbouwvereniging. Rust vindt hij in tuinieren.

Zijn favoriete zoogdier is de bever. Niet alleen omdat het een dammenbouwer en daarmee een typisch Nederlands dier is. Maar ook omdat de bever zijn leefomgeving volledig naar zijn hand zet. Van Olst voelt zichzelf net als die bever: hij creëert graag gunstige voorwaarden voor de leefomgeving van – in zijn geval – de 'Maatschappij Nederland'.

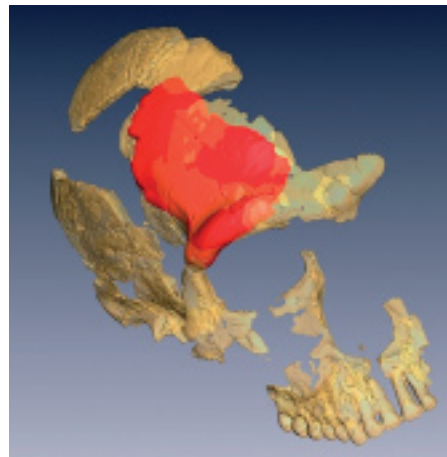
Van Olst gaat niet helemaal weg. Na zijn voorzitterschap gaat hij – hoe kan het ook anders – de Beverwerkgroep versterken.

De Neandertaler

Welke zoogdieren kwamen in vroeger tijden in Nederland en/of Vlaanderen voor maar verdwenen uit de lage landen? Jelle Reumer, directeur van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam, blikt in deze rubriek terug.

bron: Kennislink

bron: RMO

In Zoogdier iets schrijven over mensen, kan dat? Natuurlijk behoort de primate *Homo sapiens* tot de zoogdieren, maar ondanks een langdurige vestigingshistorie komt de soort niet voor in IJsseling & Scheygrond, noch in veldgidsen of de kolommen van *Lutra* of *Zoogdier*. Er zijn dan ook genoeg antropologische, medische, sociologische en politieke bronnen die de anatomie en het gedrag van sapiens boekstaven. Toch wil ik in deze rubriek over verdwenen zoogdieren een uitzondering maken, want de uitgestorven mensensoort *Homo neanderthalensis* (met een h), kortweg de Neandertaler (zonder h), is wel degelijk een verdwenen zoogdier.

De Neandertaler heeft een systematische positie die nogal aan discussie onderhevig is. Is het een eigen soort? Is het een ondersoort van sapiens? Of een ondersoort van *erectus*, of van *heidelbergensis* (gesteld dat die laatste niet zelf een ondersoort is van *erectus*)? Er zijn veel belangrijke kenmerken die de Neandertaler onderscheiden van de moderne mens, zoals de terugwijkende kin, de niet-geprononceerde jukbeenderen, de dikke wenkbrauwboog; allemaal kenmerken die we ook aantreffen bij andere vroeg- en midden-Pleistocene mensen. Dat rechtvaardigt een positie binnen deze groep van

nauw verwante hominiden: soorten als *erectus*, *georgicus*, *antecessor*, *heidelbergensis*, *neanderthalensis*. Ja maar, zult u zeggen, de Neandertaler had toch veel meer hersens? Zelfs meer dan de gemiddelde moderne mens? Dat klopt, maar dat kenmerk is ook te duiden als een convergentie, een voorbeeld van parallelle evolutie waarbij laat-Pleistocene mensachtigen steeds meer hersens kregen. Convergenties komen vaker voor.

Terwijl de Neandertaler in Europa leefde, ontstond sapiens in Afrika en migreerde

ler én werd verdrongen én er evengoed genetische uitwisseling plaatsvond. Je slaat de mannetjes de schedel in en verkracht de vrouwtjes - en de constatering dat er nog altijd Neandertaler-genen in ons genoom verwijlen is verklaard.

Ook in Nederland kwamen Neandertalers voor. Hun sporen waren al lang bekend, in de vorm van werktuigen en zelfs restanten van nederzettingen. Fysieke resten - botten, kiezen, schedels - waren echter onbekend, tot in 2009 Krijn opdook. Krijn is de Zeeuwse jongensnaam die werd gegeven aan de voormalige eigenaar van een stuk

frontale, een schedeldeel met die karakteristieke wenkbrauwboog, dat door een visser uit de Zeeuwse

wateren werd opgevist. Er worden wel meer zeldzame zoogdieren uit zee opgevist, zoals een sabeltandtijger en een bosolifant, maar dit stukje voorhoofdsbot was het eerste smoking-gunbewijs voor een Hollandse oermens. We zullen nooit zeker weten of Krijn het slachtoffer was van een agressieve Cro-Magnonmens, maar de gedachte dat dat mogelijk zou kunnen zijn stemt toch een beetje weemoedig. Als we toen een tikje fijnzinniger waren, hadden ze misschien nog wel geleefd.

'Meer hersens dan de moderne mens'

onze kant uit om in het leefgebied van de Neandertalers terecht te komen. En toen? Over weinig onderwerpen in de paleoantropologie is zo veel geschreven als over de vraag omtrent de interactie tussen de twee mensensoorten, een vraag die bondig is samen te vatten met: deden ze het met elkaar? Ik denk van wel, maar zelden vrijwillig. *Homo sapiens* is een weinig fijnzinnig diersoort. Met Auschwitz, Rwanda en Srebrenica in het achterhoofd en het gegeven dat we genetisch in 100.000 jaar niet wezenlijk zijn veranderd, is een eenvoudig scenario denkbaar waarbij de Neanderta-

Bechsteins vleermuis. Foto René Janssen

Nieuweling op Rode Lijst?

Vondst kraamkolonie Bechsteins vleermuis

Met succes zocht de Stichting Ecologisch Vleermuis Onderzoek Nederland (SEVON) naar een voortplantingspopulatie Bechsteins vleermuis in Nederlands Limburg met mistnetten, ontvangers, antennes en ultralichte zendertjes.

René Janssen

Archeologische vondsten wijzen uit dat de Bechsteins vleermuis (*Myotis bechsteini*) tijdens de Middeleeuwen in West-Europa één van de meest algemene soorten was. Een heel verschil met de situatie tot 2001, waarbij de soort slechts sporadisch werd waargenomen. Door het ontbreken van waarnemingen van voortplanting kwam de soort niet op de Rode Lijst, ondanks spo-

radische vondsten tijdens de wintertellingen. Tijdens de zwermfase tussen half augustus en eind september paren vrouwtjes Bechsteins vleermuis bij winterobjecten met de daar al aanwezige mannetjes. Sinds 2001 wordt tijdens die periode met mistnetten gevangen voor winterobjecten, waarna het aantal waarnemingen van de Bechsteins vleermuis spectaculair is toe-

genomen. Omdat deze soort geen langeafstandstrekker is, deden de vangsten vermoeden dat er voortplanting plaatsvindt en daarmee dat er kraamkolonies aanwezig zijn in Nederland en/ of Vlaanderen. Onderzoek bevestigde dat.

Winterslaap Dat de Bechsteins vleermuis een soort is die moeilijk te tellen is

Even voorstellen

Met zijn enorme oren en lange, spitse tragus is deze vleermuissoort van het geslacht *Myotis* in staat insecten te horen wanneer zij rondkruipen op de vegetatie en de bosbodem. Hiermee heeft de soort een andere niche dan de franjestaart en ingekorven vleermuis die zeer specialistische echolocatie inzetten om insecten van het bladeroppervlak te vangen. Door zijn brede vleugels kan de Bechsteins vleermuis zich vervolgens zeer acrobatisch door de ondergroei manoeuvreren om deze insecten te vangen.

Jarenlang onderzoek met transponders en DNA-technieken naar de Bechsteins vleermuis in de bossen van Würzburg (D) laat zien dat een kraamkolonie een zeer gesloten gemeenschap is waarbij de vrouwtjes enkel uit een aantal familielijnen van oma's, tantes, nichten, moeders en halfzussen bestaat. De mannetjes leven solitair en komen na hun eerste winter niet meer terug naar de kolonies waar ze geboren zijn.

Uit testen met camera's blijkt dat een dier uit een andere kolonie als indringer wordt gezien en agressief wordt geweerd. Een kraamkolonie is vaak verdeeld over verschillende grote en kleine groepen die in samenstelling en grootte variëren. Kolonies verhuizen om de paar dagen en maken zo gebruik van vele verblijfplaatsen (tot 50 per jaar) waar ze erg trouw aan zijn. Mogelijk dient dit verhuisgedrag om predatoren en parasieten af te weren en te voorkomen. Tevens speelt warmte voor de jongen een rol bij het samenkomen en splitsen van de kolonie (Kerth & Van Schaik, 2011).

In tegenstelling tot de mannetjes, zijn de vrouwelijke dieren erg trouw aan hun kolonieplaatsen. Een vrouwtje keert elk jaar terug naar de kolonie waar zij geboren is. Het koloniseren van nieuwe gebieden gaat dan ook erg traag.

Een juveniel mannetje keert net als alle andere mannetjes niet terug naar de kraamkolonie en leeft als vrijgezel in het voorjaar en de zomer, in afwachting van de paartijd tijdens de zwermfase tussen half augustus en eind september. Luxemburgs telemetrie-onderzoek (het volgen van zenders met een antenne en ontvanger) toont aan dat kolonies van de soort voorkomen in bossen met oude bomen en dat de soort daardoor als ambassadeur gezien kan worden van dit type bos. Oude bossen zijn vooral belangrijk door de aanwezigheid van een groot aantal verblijfplaatsen. Wanneer zo'n bos gekapt wordt, zal de soort onvoldoende verblijfplaatsen en jachtbiotoop vinden, waardoor de kans op lokaal uitsterven op de loer ligt. De jachtgebieden liggen in Luxemburg dicht bij de kolonies (Dietz & Pirr, 2009).

In Duitsland werd als uitzondering een individueel dier gevonden dat meerdere nachten achter elkaar negen kilometer naar haar foeragegebied vloog (mond. med. C. Dense).

in de winter, blijkt wel uit een Frans voorbeeld. Daar werd jarenlang een object geteld waarbij maximaal vier franjestaarten en één Bechsteins vleermuis in een object werden waargenomen. Na een vervuiling met een giftig gas dat het winterobject in ging, werden 306 franjestaarten en 53 Bechsteins vleermuizen dood gevonden (Arthur & Lemaire, 1999).

Een vergelijkbaar resultaat is bij verschillende mijnen en natuurlijke grotten in Duitsland vastgesteld door cameraopstellingen die alle in- en uitvliegende dieren fotograferen. Hieruit blijkt dat er veel meer dieren in deze objecten overwinteren dan dat er geteld worden tijdens de jaarlijkse wintertellingen (Kugelschafter, in prep.). Bij Würzburg (D.) komt de Bechsteins vleermuis in redelijke aantallen in de zomer in bossen voor, al is deze soort in de winter in een straal van 30 kilometer geheel spoorloos.

Doordat wintertellingen geen goed beeld van de zomersituatie geven, worden in Duitsland de wintertellingen niet gebruikt om de Bechsteins vleermuis te monitoren.

Euregio De afgelopen jaren werd de Bechsteins vleermuis tijdens wintertellingen in kleine aantallen aan de westkant van de Maas waargenomen. Aan de oostkant van de Maas is dit anders, want ondanks een veelvoud aan kalksteengroeven en dito jaarlijkse wintertellingen, heeft dit de afgelopen tien jaar slechts één waarneming van de Bechsteins vleermuis opgeleverd (Spoelstra, 2010).

In een straal van 10 kilometer van de Nederlandse grens worden in de kalksteen-

groeven van de St. Pietersberg in Wallonië en de Vlaamse groeves bij Kanne en Zichen-Zussen-Bolder jaarlijks 3 tot 10 Bechsteins vleermuizen in winterslaap geteld (Nyssen, schrift. med.; Palmans, schrift. med.).

In de zwermperiode worden daarentegen grotere aantallen Bechsteins vleermuizen waargenomen. Al vanaf de jaren '80 vinden er 4 keer per seizoen zwermvangsten plaats in twee groeves. Hoewel de vangsten voor de grote zwerm piek stoppen, worden er vrij grote aantallen Bechsteins vleermuizen (met een maximum van 13 mannetjes per avond) gevangen (Palmans, 2001).

Stijgend aantal waarnemingen

In 1998 werd eenmalig in de zomer een Bechsteins vleermuis gevonden in een vleermuiskast tijdens een zeer intensief vleermuiskastenproject. De vondst werd gedaan in het Rimburgerbos aan de oostkant van de Maas, tegen de Duitse grens (Verheggen, 1999). Voor de rest werden er tot dan toe geen waarnemingen verzameld van de Bechsteins vleermuis naast incidentele overwinteraars. Dit kwam doordat er enkel met bat-detectoren werd gewerkt en er helaas toentertijd zeer sporadisch mistnetten werden ingezet. Door haar zeer zachte sonar levert deze methode geen waarnemingen van de Bechsteins vleermuis op.

Vanaf 2001 wordt in Nederland naast het reguliere detectorwerk steeds vaker gebruikgemaakt van mistnetten voor vleermuisonderzoek. Dit resulteerde in een explosieve groei van zowel het aantal

Jaar	Vangst	Locatie
2001	Eerste vangst van een Bechsteins mannetje met mistnetten tijdens de eerste Veldwerkgroepvangcursus in Nederland tijdens de zwermfase.	Apostelgroeve, ten zuiden van Maastricht, westkant Maas
2003	Vangst van een Bechsteins vrouwtje tijdens de zwermfase.	Landgoed Ommen, Ommen, Overijssel
2006	Twee avonden telkens drie verschillende Bechsteins mannetjes.	Oudberggroeve, 200 meter zuidelijker dan de Apostelgroeve, ten zuiden van Maastricht, westkant Maas.
2007	27 mannetjes en 2 vrouwtjes Bechsteins vleermuizen in één nacht. Bevestiging dat de Oudberggroeve inderdaad een hotspot voor de Bechsteins vleermuis is.	Oudberggroeve, 200 meter zuidelijker dan de Apostelgroeve, ten zuiden van Maastricht, westkant Maas.
2008	Wekelijks vangsten van de Bechsteins vleermuis vanaf half augustus tot begin oktober tijdens Zwermonderzoek met in één nacht 21 Bechsteins vleermuizen.	Oudberggroeve, 200 meter zuidelijker dan de Apostelgroeve, ten zuiden van Maastricht, westkant Maas.
2008	Tijdens zwermonderzoek vangst mannetje.	De Hel, Gronsveld, Oostkant Maas
2008	Tijdens zwermonderzoek vangst mannetje.	Koelenboschgroeve, Bemelen, oostkant Maas

Tabel 1 Door de inzet van mistnetten steeg zowel het aantal waarnemingen als ook het aantal waargenomen individuen per waarneming

Zwermdende Bechsteins vleermuis. Foto René Janssen

waarnemingen als het aantal individuen per waarneming van de Bechsteins vleermuis (tabel 1).

Kraamkolonie gezocht! Door het grote aantal waarnemingen na de inzet van mistnetten werd in 2009 het plan opgevat te zoeken naar een kraamkolonie Bechsteins vleermuizen. Met Europees geld en een subsidie van de Provincie Limburg werd door vijf verschillende acties gezocht naar Bechsteins vleermuizen.

Als eerste werd begin juni voor de Oudberggroeve gevangen. Direct werd een mannetje gevangen en gezenderd. Het dier werd vier nachten gevolgd tijdens zijn jachtgedrag, waarmee ook twee verschillende bomen als verblijfplaats werden gevonden in het ENCI-bos. Het jachtgebied van dit mannetje bedroeg 6 ha en laat zich kenmerken als een hellingbos met kruidenrijke ondergroei, hakhout en een kroondek van oude overstaanders met eik en beuk.

In de zomer werd er negen nachten gevangen in de bossen westelijk van de Maas, omdat daar in de voorgaande jaren de meeste zwermdende individuen werden gevangen. Helaas leverde dit geen vangst op van een Bechsteins vleermuis.

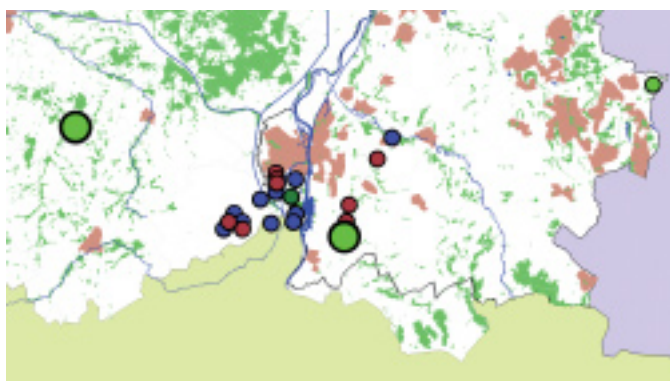
Ook tijdens een intensief vangonderzoek

met 60 vangnachten in bosgebieden ten oosten van de Maas werden in dat jaar geen Bechsteins vleermuizen gevangen.

Wie vangt, die... vindt! Omdat in de zomer in de bossen geen Bechsteins vleermuizen werden waargenomen, werd er meerdere keren voor vier verschillende kalksteengroeven gevangen gedurende de zwermperiode. Dit resulteerde bij een groeve in het Savelsbos tot de vangst van een toevallig voorbijvliegend net vliegvlug juveniel vrouwtje Bechsteins. Een unicum voor Nederland! Dit dier heeft een ultra-

licht zendertje van 0,35 gram op de rug geplakt gekregen om zeker te weten dat deze ook daadwerkelijk haar kolonie in Nederland had. Met dit zendertje is het dier 4 dagen gepeild in een groep met eiken, essen en beuken in het zuidelijke deel van het Savelsbos. Doordat er geen zwermgedrag werd waargenomen, kon er geen specifieke holte worden gevonden en ook geen uitvliegende dieren worden geteld.

Het juveniele dier werd middels telemetrie twee avonden en vier ochtenden gevolgd en jaagde in het Savelsbos, een middelstamkersengaard, een hoogstamboom-

Lichtgroen groot: Kraamkolonie Bechsteins vleermuis

Lichtgroen klein: Zomerwaarneming vrouwtje Bechsteins vleermuis (status onduidelijk)

Donkergroen: Verblijfplaats mannetje Bechsteins vleermuis

Rood: Zwermdwaarneming Bechsteins vleermuis

Blauw: Winterwaarneming Bechsteins vleermuis

gaard en twee laagstamappelboomgaarden.

Om te proberen de kolonie te tellen, werd een week later 300 meter mistnet opgesteld waarmee een tweedejaars vrouwtje werd gevangen. Dit dier werd twee avonden en één ochtend met succes gevolgd waarbij zij niet alleen in de jachtgebieden van het juveniele vrouwtje, maar ook in de kloostertuin jaagde. Helaas viel de zender vroegtijdig af. De zender werd teruggevoonden onder een es. Uit een holte werden die avond met een infraroodcamera minstens twee dieren uitvliegend geteld. De eerste kraamkolonie van de Bechsteins vleermuis was daarmee voor Nederland een feit!

Kolonie in Vlaanderen Nadat de grote inspanning in de bosgebieden de vondst van maar één kolonie had opgele-

adult vrouwtje dat in 2009 had gezoogd, jaagde in het Cannerbos en vloog na enkele uren terug in het net dat voor de opening van de Oudberggroeve stond. Na haar weer uit het net bevrijd te hebben, vloog ze over het Albertkanaal Vlaanderen in. Ze werd gevolgd tot aan Rijkhoven, 11 km west-noord-westelijk van de Oudberggroeve, waarna we het contact verloren.

De volgende dag zochten twee ploegen naar het dier. Haar kolonie bleek te zitten in een zeer dikke beuk in een privébos van 6 ha groot op 17,6 km hemelsbreed vanaf de Oudberggroeve. Die avond jaagde het dier in het kasteelbos waar haar verblijfplaats was.

In 2010 is er nogmaals in het kasteelbos gevangen. Dit resulteerde binnen 5 minuten in de vangst van een net vliegvlug vrouwtje Bechsteins vleermuis. Na het dier

kenmerken zich door oude overstaanders van eik, beuk en es; hakhout van hazelaar en haagbeuk en een kruidenrijke ondergroei.

Door de verkregen inzichten blijkt het mogelijk gericht te zoeken naar kolonies van de Bechsteins vleermuis: door dieren te vangen in bossen op oude standplaatsen en door dieren terug te volgen vanaf de zwermplaats.

Voor Nederland kan de Bechsteins vleermuis dankzij dit onderzoek met zekerheid op de Rode Lijst worden geplaatst; voor de soort is voortplanting in Nederland aangetoond en de soort voldoet verder aan alle kenmerken om strikt beschermd te worden. Haar sterke achteruitgang vanaf de Middeleeuwen en haar Europese beschermde status (Natura 2000-soort) zijn tevens redenen haar goed te beschermen. In Limburg, Gelderland en Overijssel is gericht onderzoek voor deze soort nodig, zodat de daar nog aanwezige koloniebossen beschermd kunnen worden.

Door de nieuwe inzichten voor Nederland en Vlaanderen is er inmiddels (met succes) gestart met het zoeken naar meer kolonies in Vlaanderen.

Dankwoord Dankzij de financiële steun van Solabio (www.solabio.org), een Interreg IV project van de EU en de subsidie van de Provincie Limburg, was dit onderzoek mogelijk. Daarnaast hebben tal van mensen geholpen bij het uitvoeren van het veldwerk waarbij de hulp van Thijs Bosch, Frans Bosch, Anne-Jifke Haarsma, Jan Hovenkamp, Bart Kranstauber, Johannes Regelink, Jaap van Schaik en Jannah Schenk niet onvermeld mag blijven. Daan Dekeukeleire, Jaap van Schaik, Heleentje De Brauwier en Maurice la Haye worden bedankt voor de hulp bij het manuscript.

René Janssen is voorzitter van SEVON, een stichting die zich inzet voor het bevorderen van ecologisch vleermuisonderzoek in Nederland en omliggende landen.

Bechsteins vleermuis. Foto René Janssen

verd, besloten we in het weekend van 11 en 12 september 2009 vrouwtjes Bechsteins vleermuizen te vangen voor de Oudberggroeve en deze terug te volgen naar hun zomerhabitat.

De eerste avond werden 2 vrouwtjes gevangen en gezenderd. De twee vrouwtjes werden gevolgd en jaagden geruime tijd in het Cannerbos. Uiteindelijk vlogen beide vrouwtjes een groeve in en daardoor raakten we het signaal kwijt.

De tweede nacht werd opnieuw gezocht naar de eerste twee dieren en werd een nieuw dier gezenderd. Het derde dier, een

gezenderd te hebben, bleek ze haar verblijfplaats in een eik te hebben, op nog geen 50 meter afstand van de beuk uit 2009. De zwermdende populatie bij de Oudberg komt in ieder geval voor een deel uit Vlaanderen!

Conclusies Tijdens dit onderzoek is voor het eerst voortplanting van de Bechsteins vleermuis aangetoond in Nederland en Vlaanderen. Opvallend is dat de twee kraamkolonies alsmede het mannetje van het ENCI-bos zijn gevonden in bossen die er altijd hebben gestaan. Deze loofbossen

Verder lezen?

- Janssen, R. 2011. Bechsteins vleermuis in Zuid-Limburg, Van onregelmatige gast naar interregionale voortplantingspopulatie. SEVON /Provincie Limburg/Bionet. 42 pag.

- Een literatuurlijst is op te vragen bij de auteur: René Janssen
Dr. Schaepmanstraat 39
6291 GJ Vaals

Reeën op een kale maïsakker.

Keutelogie

In deze vierde aflevering van de reeks **Herkennen van diersporen** komt het drukwerk van ree, edelhert, damhert en wild zwijn aan bod.

Tekst en foto's Aaldrik Pot

In tegenstelling tot bij roofdieren zien de uitwerpselen van planteneters zoals ree en edelhert er 'door de tijd' hetzelfde uit. Vanwege de beperkte hoeveelheid energie die ze uit het voedsel kunnen halen, moeten ze er veel van eten. Het gevolg mag duidelijk zijn, er wordt vaak en veel gekeuteld. De uitwerpselen liggen meestal in hoopjes bij

elkaar, vaak als losse 'bolletjes'. In het zomerhalfjaar wordt er veel meer vochtrijk voedsel gegeten en kunnen de keutels gaan samenklonteren.

De keutels van ree, damhert en edelhert zijn enigszins eivormig, meestal aan de boven- en onderzijde voorzien van respectievelijk een puntje en deukje. Dit komt

Keutels van de ree.

Keutels van het edelhert.

Edelhert in de winter.

omdat de keutels 'in strengen naar buiten worden geperst' zoals Annemarie van Diepenbeek het omschrijft in haar onvolprezen Veldgids Diersporen. De verse keutels van hertachtigen zijn over het algemeen, zwart glanzend van kleur. De drukwerken van ree, damhert en edelhert hebben naast de vele overeenkomsten, een onderscheidend kenmerk: de grootte. De keutels van reeën zijn vaak niet langer dan anderhalve centimeter, terwijl dat bij het edelhert wel ongeveer de minimumlengte is. Ze zijn ook ongeveer anderhalf keer zo dik (tot 18 mm). De uitwerpselen van het damhert zitten daar qua afmeting tussen in.

Reeënkeutels zijn eigenlijk overal wel te vinden, maar een hoge trefkans is er in de buurt van slaapplaatsen of langs de vaste wissels. Het voorkomen van edelherten is vooralsnog voorbehouden aan gebieden als de Oostvaardersplassen en de Veluwe. Damherten leven in grotere aantallen vooralsnog alleen in de duinen bij Haarlem en op Walcheren. Af en toe wordt elders

een ontsnapt exemplaar aangetroffen dat zich overigens prima kan redden. Het blijft dus opletten.

Het drukwerk van deze soorten is te verwarren met die van geiten en schapen, maar na enige oefening zijn de keutels wel van elkaar te onderscheiden. Schapen en geiten produceren over het algemeen meer ronde of juist langwerpige keutels, zonder de specifieke 'deuk en punt'. Dit is nogal afhankelijk van het soort schaap of geit. De grote hoeveelheid aan uitwerpselen bij elkaar zijn vaak een goed kenmerk om vast te stellen dat het om sporen van landbouwhuisdieren gaat.

Het wild zwijn is dat andere hoefdier waarvan op steeds meer plaatsen in Nederland de vondst van uitwerpselen een eerste aanwijzing van hun aanwezigheid is. Ze zijn weliswaar erg variabel van vorm, consistentie en kleur, maar vormen vaak een samengeklonterd geheel. Vaak zijn daarin afzonderlijke afgeplatte bollen van 3 tot 5 centimeter lang te onderscheiden. Meestal

zijn er in de keutels restanten van insecten te herkennen, iets wat bij hertachtigen niet voorkomt. Ook de geur is, in verse toestand, nogal anders dan bij ree en edelhert. Waar die keutels vaak nauwelijks een specifieke geur hebben, stinken de uitwerpselen van het wild zwijn – en vooral die van de mannetjes – een uur in de wind. In het najaar bevatten de keutels vaak restanten van beukenootjes en eikels. De keutels zijn dan veel bruiner van kleur en anders van structuur.

Gemakkelijke vindplaatsen van wilde zwijnenkeutels zijn onder meer de wroetplekken. In gebieden waar wilde zwijnen in lage dichtheden voorkomen of in voedselrijkere systemen zoals moerasgebieden, is deze relatie minder duidelijk omdat de zwijnen hier meer 'voor de vuist weg eten' en het aantal grote wroetplaatsen lager is. In Drenthe bijvoorbeeld leven in diverse gebieden solitaire zwijnen die nauwelijks sporen achterlaten.

Wild zwijn. Foto Richard Witte van den Bosch

Mastkeutels van het wild zwijn.

'Gewone' keutels van het wild zwijn.

Klok wordt tientallen jaren teruggezet

Nieuwe natuurwet slecht voor zoogdieren

Stefan Vreugdenhil

Tegelijkertijd met de dramatische bezuinigingen die staatssecretaris Bleker op natuur doorvoert, wordt de bescherming van veel planten- en diersoorten drastisch teruggeschoefd. Dit geldt ook voor veel zoogdieren.

Al een aantal jaren geleden is besloten om de huidige Flora- en Faunawet, de Natuurbeschermingswet en de Boswet samen te voegen. Het idee hierachter was dat de natuurbescherming effectiever, efficiënter en eenvoudiger zou worden. Hier is op zich niets mis mee. Maar het huidige kabinet grijpt dit aan om tegelijkertijd de bescherming van veel natuurwaarden op te heffen. Dit zal een grote impact hebben op het behoud van kwetsbare zoogdieren. Als het aan staatssecretaris Bleker ligt, komt de bescherming van individuele dieren voor de meeste soorten te vervallen. Het blijft wel verboden om zoogdieren 'opzettelijk te doden', maar het vangen en opsporen is straks weer toegestaan. Dit zal niet voor alle zoogdieren direct tot vervelende situaties leiden (denk aan een soort als de veldmuis), maar voor veel andere soorten zeker wel (zoals de kleine marterachtigen). Hiermee wordt de klok tientallen jaren terugge-

zet, wat niet acceptabel is.

Een tweede belangrijk bezwaar tegen de plannen die voor inspraak naar buiten zijn gebracht, is dat voor veel soorten de bescherming van hun verblijfplaatsen dreigt te vervallen. In tegenstelling tot wat in Den Haag beweerd wordt, zitten hier ook erg kwetsbare (zoogdier)soorten bij. Denk aan de das, boomarter, waterspitsmuis en veldspitsmuis. Hun verblijfplaatsen zullen straks vogelvrij zijn. Bij bouwprojecten en beheermaatregelen hoeft met deze soorten dus geen rekening meer te worden gehouden. Kort gezegd: zolang er maar niet direct doden vallen, kan hun leefgebied worden volgebouwd.

Voor de zoogdieren die in heel Europa worden beschermd door de Habitatrichtlijn geldt dit overigens niet. Dus de verblijfplaatsen van de bever, otter, hazelmuis, hamster, noordse woelmuis en alle in Nederland voorkomende vleermuissoorten

blijven wel beschermd.

Wat echter ook voor deze zoogdieren effecten zal hebben, is dat de nationale landschappen en 66 natuurgebieden hun bescherming kwijt raken. Juist zoogdieren zijn vaak erg afhankelijk van een kleinschalig landschap, waardoor zij hierdoor - in combinatie met de bezuinigingen op natuur- en landschapsbeheer - geraakt zullen worden. Deze plannen mogen geen realiteit worden en ik pleit daarom voor het behouden van een goede bescherming van de soorten die dit nodig hebben en niet alleen te beschermen 'waar je vanuit Europa niet onder uit kunt'. Dit is in strijd met het Verdrag van Bern en de Biodiversiteitsverdragen (CBD) die Nederland heeft ondertekend. Het wetsvoorstel moet dus grondig worden aangepast!

Stefan Vreugdenhil werkt bij de Zoogdiervereeniging

Boommarter vrouwtje op boomstam. Foto Bram Achterberg

Beelden van de webcam op het ecoduct over de A50, tussen het Deelerwoud en Nationaal Park Veluwezoom

Webcam-onderzoek ecoduct Terlet

Vrijwel direct na de bouw van het ecoduct Terlet werd het gebruik ervan door grotere hoefdieren nagegaan door middel van diersporenonderzoek. Sinds kort kan het gebruik ook gevolgd worden met behulp van webcams. Door gelijktijdige toepassing kan een vergelijking van beide methoden plaatsvinden. Dit artikel beschrijft de eerste resultaten van het webcamonderzoek dat in het afgelopen voorjaar is gestart.

André ten Hoedt

Kort na de bouw van het ecoduct Terlet werd in 1989 een eerste jaarrondtelling gehouden op basis van pootafdrukken om de mate van gebruik vast te stellen door edelherten, wilde zwijnen en reeën. Deze tellingen werden herhaald in 1994/1995 en 2002/2003. Hoewel de manier van tellen verschilde (waardoor de gegevens niet helemaal te vergelijken zijn), kon men door middel van omrekening het gemiddeld aantal passages per dag voor de verschillende diersoorten kunnen bepalen. Er bleek sprake te zijn van een relatief grote variatie in het gemiddelde aantal passages per dag/per maand, veroorzaakt door onder andere voedselaanbod, waterbe-

hoefte, voortplantingsperiode en weersgesteldheid.

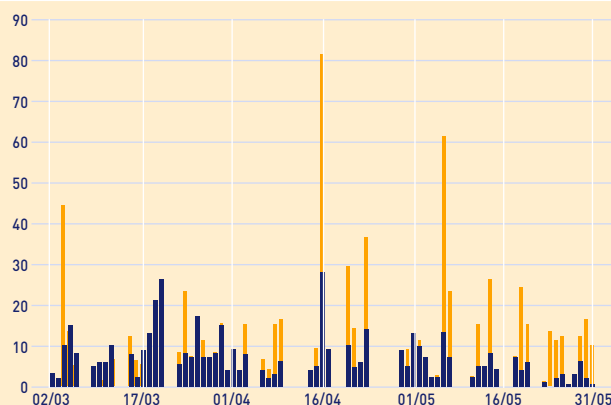
Webcams Vanaf eind november 2010 wordt ook gebruikgemaakt van webcams. Aan de westzijde van het ecoduct Terlet zijn op initiatief van Natuurmonumenten twee op het oosten gerichte camera's geplaatst: één aan de noordzijde en één aan de zuidzijde. Met deze camera's zijn Schotse Hooglander, ree, edelhert, damhert, wild zwijn, vos, das, boomarter, konijn en haas waargenomen. Beide camera's nemen 24 uur per dag beelden op, die achteraf kunnen worden bekeken (figuur 1). Voor het verkrijgen

van nachtelijke beelden wordt automatisch overgeschakeld op IR-lampen. Groot voordeel van de webcams is dat ze de passerende dieren zelf tonen, hun gedrag en het tijdstip van passeren. In principe is het mogelijk om alleen die beelden te bekijken waarbij beweging wordt gedetecteerd.

'Weer'barstigheden Bewegingssignalering treedt niet alleen op bij zich over het ecoduct verplaatsende dieren, maar ook bij zich verplaatsende wolken, regen en sneeuw en zelfs bij voor de camera's bewegend spinrag. Daarnaast is het mogelijk dat dieren passeren

Foto: www.gelderland.nl, Atlas Groen Gelderland

Figuur 2 Het totaal aantal getelde dieren in maart, april en mei 2011 (edelhert, damhert, wild zwijn en ree) per dag vastgesteld aan de hand van respectievelijk webcams en pootafdrukken (van niet alle dagen zijn bij een van beide methoden gegevens bekend; deze dagen zijn buiten de grafiek gehouden).

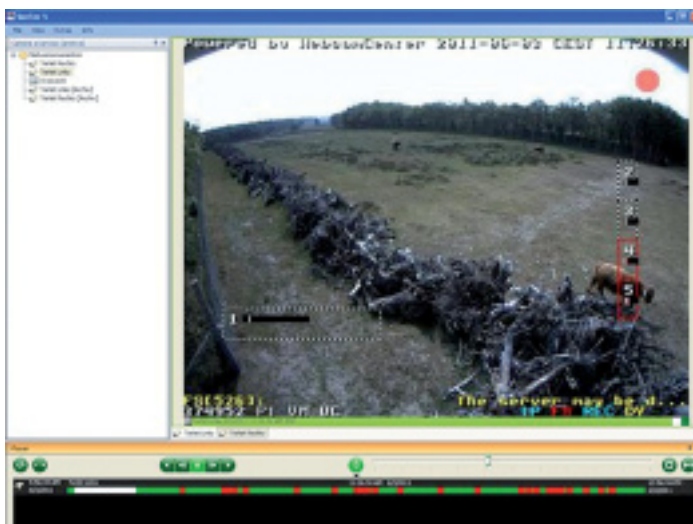

zonder signalering, wanneer de contrastveranderingen te gering zijn ('s nachts, kleine dieren of hogere passeersnelheden).

De beeldresolutie en het aantal beelden per tijdseenheid zijn bepalend voor de beeldkwaliteit en de leesbaarheid van de beelden. Hogere resolutie en meer beelden per tijdseenheid betekenen echter ook meer benodigde capaciteit bij verzenden en opslag van data. Vooral het verzenden is een precare schakel in het geheel, gezien de storingen die optreden in de vorm van tijdelijke, volledige of gedeeltelijke, beelduitval.

Weersinvloeden spelen zowel bij het uitlezen van pootafdrukken als bij de kwaliteit van de webcambeelden een rol. Regen wist pootafdrukken uit en (langdurige) droogte kan zorgen voor een te rul zandbed. Sneeuw, regen en mist zorgen voor een verminderd visueel beeld. Ook het gedrag van de dieren kan aanleiding geven tot een moeilijker interpretatie van pootafdrukken en beelden. In grotere groepen wissen dieren elkaars pootafdrukken uit, zowel binnen als tussen groepen. En zeker bij veel gelijktijdig heen en weer geloop zijn ook bij de webcambeelden aantallen en bijbehorende bewegingsrichtingen moeilijker vast te stellen. Dat is zeker het geval bij een verminderde beeldkwaliteit. Niet altijd kan soort, aantal, herkomst en/of bestemming vastgesteld worden.

Zowel bij het verzamelen van de gegevens via pootafdrukken als via webcambeelden speelt ook de menselijke factor een rol. Zoals individuele ervaring in de herkenning van soorten (waarbij vooral edelhert en damhert verwisseld kunnen worden), het concentratievermogen bij het bekijken van vooral 24-uurs webcambeelden en ten slotte zorgvuldigheid.

Figuur 1 Printscren van webcambeeld in archiefmodus. Zich verplaatsende Schotse Hooglander wordt gesignaleerd in sectoren 4 en 5 die rood oplichten. In tijdsbalk onder in het scherm wordt deze signalering eveneens rood gemarkeerd. Links op de tijdsbalk is in wit een tijdsinterval gemarkeerd waarin geen beeld is ontvangen.

Verschillen Omdat er van de webcam pas van een halfjaar gegevens aanwezig zijn, moet men oppassen voorbarige conclusies te trekken. Om beide methoden met elkaar te kunnen vergelijken zijn in de voorbije maanden maart, april en mei tellingen verricht van pootafdrukken. Opvallend is in ieder geval dat met de webcam grotere aantallen dieren worden gesignaleerd (figuur 2).

Uit de webcambeelden blijkt dat op het ecoduct veel en soms langdurig (meer dan één uur) wordt gegraasd. Een relatief groot aantal dam- en edelherten afkomstig van het Deelerwoud keert, na op het ecoduct Terlet vertoefd te hebben, daar ook weer naar terug, zonder de telstrook te hebben gepasseerd. Met de camera kan ditzelfde gedrag niet waargenomen worden aan de andere zijde van het ecoduct. Mogelijk hangt dit samen met een in veel mindere mate aanwezige dekking aan de zijde van het Nationaal Park Veluwezoom. Specifieke informatie die met de webcambeelden verkregen kan worden, is het tijdstip van de dag waarop dieren het ecoduct gebruiken. Heel duidelijk blijkt dat het ge-

bruik van het ecoduct Terlet door het damhert meer verspreid is over de gehele dag dan dat het geval is bij edelhert (figuren 3 en 4) en ook wild zwijn. Dit geeft ook de consequenties aan voor eventueel recreatief medegebruik van een ecoduct door de mens.

Kortom ... Met een verdere technische vervolmaking van de webcam-apparatuur (met name het verzenden van de data), een fijnere afstemming van de instellingen en een steeds grotere hoeveelheid verzamelde gegevens kunnen uitgebreidere en verschillende analyses uitgevoerd worden. Hopelijk geven die nog meer inzicht in het gebruik van het ecoduct Terlet.

Deze bijdrage is een verkorte weergave van een artikel dat eerder is verschenen in Het Edelhart, zomernummer 2011.

André ten Hoedt werkt voor Natuurmonumenten in het Nationaal Park Veluwezoom.

Figuur 3 Tijdstip van de dag waarop damherten gebruik maken van het ecoduct tussen nov 2010 en mei 2011, → geeft richting weer).

Figuur 4 Tijdstip van de dag waarop edelherten gebruikmaken van het ecoduct tussen nov 2010 en mei 2011, → geeft richting weer).

■ van Deelerwoud naar Deelerwoud
■ van Deelerwoud naar Veluwezoom
■ van Veluwezoom naar Deelerwoud
■ Zonsopkomst
■ Zonsondergang

Landschap in Biokovo

Gereedmaken van de vallen

Resultaten van het zomerkamp 2011 van de Veldwerkgroep

Sisavci u Hrvatska (Zoogdieren in Kroatië)

Een zomerkamp van de Veldwerkgroep heeft altijd veel te maken met het betreden van oude, verlaten huizen en boerderijen, rondwaden in beken en rivieren onder oude bruggen, toestemming regelen voor het betreden van oude kerkzolders, de nacht buiten doorbrengen in moeilijke en ontoegankelijke gebieden, steeds weer stoppen en terugrijden bij vermeende verkeerslachtoffers langs wegen en op zoek zijn naar uilen om braakballen te kunnen verzamelen. Activiteiten die je normaal niet zo snel zou ondernemen maar die essentieel zijn om een onbekend gebied op zoogdieren te inventariseren.

Kees Mostert & Eric Thomassen

Van 26 juli tot en met 5 augustus 2011 organiseerde de Veldwerkgroep van de Zoogdierverseniging een zomerkamp in Kroatië. We kwamen terecht in een voormalig schoolgebouw in het dorpje Gornja Podgora, op de zuidflank van het Biokovo gebergte in het zuiden van Dalmatië. Een smalle strook mediterrane kust langs een hoog opgaand, rotsachtig berggebied. Het onderzoeksgebied omvatte het natuurpark Biokovo en de omgeving daarvan. Biokovo staat op de lijst om Natura 2000-gebied te worden zodra Kroatië EU-lidstaat wordt. Doel van het kamp was om in het gebied te inventariseren op het voorkomen van zoogdieren en kennis uit te wisselen met de zoogdierkenners van Kroatië. Al met al werd de aanwezigheid van ten minste 30

soorten zoogdieren aangetoond. Twaalf soorten daarvan komen voor op de Rode Lijst van Kroatië.

Lokale specialiteit Inloopvallen werden op grote schaal uitgezet in verschillende landschapstypen. De meeste vallen werden op grote hoogte tussen de rotsen in de bergen uitgezet, met vooral als doel om enkele specifieke soorten te vangen. De meest interessante soort die werd gevangen, was zonder de twijfel de bergmuis of Balkansneeuwmuis *Dinaromys bogdanovi*, waarvan twee exemplaren werden gevangen. Verder werden hier vooral bosmuizen gevangen, evenals enkele tuinspitsmuizen en ook een eikelmuis. In een paar olijfboomgaarden in de omgeving van

Podgora (langs de kust) werd met inloopvallen en bekervallen vooral ingezet op het voorkomen van de wimperspitsmuis. Hier werden alleen tuinspitsmuizen gevangen. De vallen die in de bomen werden geplaatst (de zogenoemde boomvallen) leverden een groot aantal vangsten van de relmuis op - een soort die ook op veel andere plaatsen werd gehoord of gezien, zelfs in de bomen direct bij ons onderkomen.

Er werden allerlei mogelijkheden onderzocht om aan braakballen van uilen en roofvogels te komen. Dit bleek echter niet mee te vallen in de omgeving van Biokovo. Het aantal roofvogels en uilen in de ruime omgeving bleek beperkt en de meeste soorten eten vooral insecten en nauwelijks

kleine zoogdieren. Uiteindelijk werden enkele moeilijk te bereiken rotswanden bezocht waar oehoe's zouden huizen. Op twee plaatsen werden wat schedelresten verzameld, die vooral van relmuizen afkomstig bleken. Er werden ook schedelresten van bruine rat, eikelmuis en oostelijke egel gevonden.

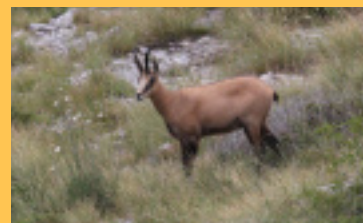
Op zoek naar water De vleermuizen werden vooral in beeld gebracht door in de avond mistnetten te plaatsen bij de schaarse plekken met water in dit verder erg droge kalksteengebied. Daarnaast werden overdag op grote schaal oude verlaten gebouwen, huizen, kerkgebouwen en andere onderkomens bezocht om kraamkolonies en andere verblijfplaatsen te vinden. Met behulp van bat-detectors werden foeragerende dieren in kaart gebracht en (voor zover mogelijk) gedetermineerd. Er werden op deze manieren 13 soorten vleermuizen vastgesteld. Geluidsopnamen van drie andere vleermuissoorten moet nog nader worden onderzocht en bevestigd (franjestartaar, Kuhls dwergvleermuis en grote rosse vleermuis). In de vroege avond waren overal foeragerende Savi's dwergvleermuizen zichtbaar en hoorbaar die overal en nergens vandaan leken te komen. De foeragerende dieren waren met een verrekijker tot hoog in de bergen zichtbaar. Het bleek ook verreweg de meest gevangen soort tijdens de mistnet-sessies. Later in de avond volgden tientallen bulvleermuizen, die vanuit de bergtoppen naar lager gelegen delen vlogen om er te foerageren. Deze soort werd in de mistnetten echter niet gevangen. Door het plaatsen van mistnetten bij schaarse waterpoelen en waterbakken bij

gebouwen en oude molens werd de aanwezigheid van zes soorten vleermuizen vastgesteld. Naast de ongewoon hoge aantallen van Savi's dwergvleermuizen waren vooral de vangsten van een aantal Balkangrootoorvleermuizen en steppebaardvleermuizen opmerkelijk. Bezoeken aan oude huizen en gebouwen leverde vooral verblijfplaatsen op van zowel kleine als grote hoefijzerneuzen. In een oude olijfoliemolen op 300 meter van onze kampverblijfplaats werd een kolonie van ca. 100 kleine hoefijzerneuzen gevonden.

Candid camera Ook dit jaar werd weer volop gebruik gemaakt van camera-vallen. Op acht verschillende plaatsen werden cameravallen opgehangen, onder andere in beukenbos hoog in de bergen en in een olijboomgaard vlakbij het onderkomen. De grootste verrassing hierbij was een wilde kat die hoog in de bergen door een cameraval betrappt werd. De aanwezigheid van deze soort werd vermoed door de beheerders van het natuurpark, maar was tot nog toe onzeker. Verder werden boommarter, relmuis, vos, das en wild zwijn op de foto gezet.

Naast de zoogdieren werd ook uitgebreid aandacht besteed aan andere diereengroepen. Zo werden er 50 vogelsoorten waargenomen, waaronder Europese steenpatrijs, slangenarend en rotsklever. Ook werden waarnemingen van 40 soorten dagvlinders en 15 soorten libellen genoteerd.

In onderstaande tabel is een selectie van de meest opmerkelijke zoogdiersoorten weergegeven. Voor een compleet overzicht wordt verwezen naar de website van de Veldwerkgroep.

Gems

Er wordt jaarlijks één zomerkamp in het buitenland (Europa) georganiseerd door de veldwerkgroep. Dat gaat altijd in samenwerking met zoogdierexperts uit het land zelf en met mensen die lokaal in het betreffende gebied actief zijn. Tijdens deze zomerkampen wordt de directe omgeving van de kamplocatie geïnventariseerd op alle daar voorkomende soorten zoogdieren. In de avond worden er vleermuizen geluisterd en gevangen, wordt er met lampen

Balkangrootoorvleermuis

gekeken naar roof- en hoefdieren in het vrije veld. In de ochtendschemer worden er vleermuiskolonies gezocht. Om de 6 uur worden de life traps pitfalls gecontroleerd waarmee woel- spits- slaap- en ware muizen worden gevangen. Vervallen huizen, schuurtjes, kerkzolders worden gecontroleerd op vleermuizen en braakballen van uilen. Iedereen is ingedeeld in een ploeg die gedurende één etmaal verantwoordelijk is voor het controleren van de uitstaande vallen. Bovendien wordt iedereen ingeroosterd voor het zoeken van vleermuiskolonies in de ochtendschemer.

Balkansneeuwmuis

Soort	zicht	vangst	vondst	sporen	batdetector	braakbal	cameraval
Oostelijke egel			x	x		x	
Tuinspitsmuis		x	x				
Bergmuis of Balkansneeuwmuis		x					
Eikelmuis		x				x	
Relmuis	x	x	x	x		x	x
Boommarter				x			x
Wilde kat							x
Gems	x						
Grote hoefijzerneus	x				x		
Kleine hoefijzerneus	x	x		x	x		
Vale vleermuis		x	x		x		
Steppebaardvleermuis		x			x		
Schreibers vleermuis					x		
Ingekorven vleermuis		x					
Kleine dwergvleermuis					x		
Savi's dwergvleermuis		x	x		x		
Bulvleermuis	x				x		
Balkangrootoorvleermuis		x			x		

Tabel 1 Selectie van aangetroffen zoogdieren in Biokovo en omgeving/Kroatië.

Verder werden er op het kamp 90 vogelsoorten, 6 soorten amfibieën, 10 soorten reptielen, 43 dagvlinders en 18 libellen gezien.

Waarnemingen

Bijzondere waarnemingen van zoogdieren
in Vlaanderen en Nederland.

Is de wolf terug in België?

De Belgische wolf in de camera-val. Foto Dieren in Nesten

Al bijna heel het jaar wordt samen met het televisieprogramma 'Dieren in Nesten' gewerkt aan een ambitieus project waarbij we de extreem zeldzame en schuwe lynx in België op film proberen vast te leggen. Toen eind juli in het Naamse dorpje Gedinne in korte tijd enkele schapen werden doodgebeten én de lokale dierenarts er van overtuigd was dat een lynx de dader was, leek dit een unieke kans om misschien toch een glimp op te vangen van Europa's grootste katachtige. Een boer had een net doodgebeten schaap speciaal voor ons laten liggen, maar spijtig genoeg moesten we na het bekijken van de bijtsporen besluiten dat een lynx zeker niet de schuldige was. Ons leek het eerder om een ontsnapte hond te gaan. Toch was het zeker de moeite een trailcam, gericht op

het kadaver, op te hangen. Deze camera's beginnen te filmen wanneer een dier passeert, en wie weet leverde het wel een leuk TV-verhaal op...

Enkele dagen later keerden we terug, en overall in de weide lagen plukken vacht en beenderen verspreid. Van het kadaver zelf bleef niets meer over! Op het allereerste beeld zagen we een "hondachtig" dier richting het kadaver lopen. Onmiddellijk viel het schuwe gedrag op en toen het dichterbij kwam en dus duidelijker in beeld verscheen, durfden we voor de eerste maal het woordje "wolf" uit te spreken... Heel schichtig begon het roofdier aan het kadaver te ruiken, trok enkele plukken vacht uit en sleepte het uiteindelijk helemaal uit beeld. De twee volgende nachten liep het dier nog een keer door het beeld,

maar vanaf toen ontbrak elk spoor. Omdat we al begonnen te vermoeden dat we misschien de eerste beelden van een Belgische wolf hadden gemaakt, hingen we achteraf nog camera's op, onder andere aan de wissel waar de wolf de weide inging. Helaas zonder resultaat. Van het dier werd niets meer gehoord of gezien.

De beelden werden achteraf getoond aan wolvenautoriteit Eric Marboutin, die het met zekerheid als wolf kon determineren!

Frederik Thoelen in samenwerking met de crew van 'Dieren in Nesten'
(frederikthoelen@yahoo.com)

Mogelijk eerste wolvenwaarneming in Nederland

Al een aantal jaren voorspellen de Zoogdierverseniging, FREE Nature en ARK Natuurontwikkeling (verenigd in 'Wolven in Nederland') de terugkeer van de wolf in Nederland. Sinds 2008 melden zij dat dit mysterieuze dier binnen 5 tot 10 jaar Nederland binnen kan komen wandelen. Alles lijkt nu net iets sneller te zijn gegaan. Bij 'Wolven in Nederland' kwam op zaterdag 27 augustus omstreeks 22:00 uur namelijk de melding binnen van een mogelijke waarneming bij Duiven (Gelderland). De volgende ochtend rond 11:00 uur kwamen de eerste foto's binnen. Deze zagen er veelbelovend uit!

Op 27 augustus rond 20:00 uur werd op de rotonde bij de West Singel in Duiven, ter hoogte van een aangeplant populierenbosje en een onlangs geoogste maisakker, een wolfachtig dier waargenomen. Verschillende omstanders wisten foto's te maken of het dier te omschrijven. Het ging om een grote hondachtige die zich erg angstig gedroeg. Een eigenaresse van een hondentrimsalon wist duidelijk aan te geven dat het om een reu ging. De foto's zijn verspreid onder internationale specialisten. Deze concludeerden dat het heel goed om een wolf kan gaan, maar 100% zekerheid hebben we niet. Helaas konden we ter plekke geen DNA-sporen vinden. In de periode na de waarneming gonsde het op meerdere plekken in Nederland van de geruchten. De wolf zelf is echter niet meer waargenomen. Nog steeds is niet uit te sluiten dat het om een wolfshond gaat, al lijkt de kans hierop klein. Zou dit dan werkelijk de eerste wolf in tijden in Nederland zijn geweest?

Exotische eekhoorns in Vlaanderen - vervolg

In het vorige nummer van Zoogdier meldten we de aanwezigheid van een Prevosteekhoorn in Noord-Limburg. Er waren toen twee waarnemingen die ongeveer 4,5 km uit elkaar lagen (Grote Brogel en De Hees te Bocholt). Er werd van uitgegaan dat dit waarschijnlijk hetzelfde dier betrof, dat gelukkig in De Hees kon worden teruggedvangen en opgesloten. Twee maanden later, op 21 augustus, werd er in De Hees echter opnieuw een Prevosteekhoorn waargenomen, die op de kanaaldijk beukenootjes aan het eten was. Het feit dat er dus zeker twee verschillende dieren aanwezig waren in De Hees maakt de kans ook groter dat de waarneming in Grote Brogel nog een ander, derde exemplaar betrof.

Ook over de Noord-Amerikaanse grijze eekhoorn is er nieuws. Na de meldingen uit Wetteren werd er op 22 oktober in Waregem een verkeersslachtoffer gevonden dat – op basis van het fotomateriaal – ook tot deze invasieve soort behoort. Het dier werd ingezameld en naar het INBO gebracht voor verdere determinatie. De foto's kunnen worden bekeken op www.waarnemingen.be.

Grote bosmuizen in Vlaanderen

Tijdens de periode die de laatste Vlaamse zoogdiere-atlas bestrijkt (1987-2002) waren er slechts drie waarnemingen van grote bosmuis (Verkem et al. 2003). In 1995 werd een restant gevonden in het Vrouwenbos en in 1999 werd een dood dier aangetroffen in het Alserbos. Buiten deze twee locaties in Voeren werd nog een dier gevangen net over de grens van Limburg in Bassenge (Wallonië). Uit de periode voorafgaand aan deze atlas zijn er zelfs

Grote bosmuis. Foto Rian Pulles

De mogelijke wolf, gefotografeerd vanuit een auto. Foto Xander Evers

Roeland Vermeulen (FREE Nature) en Leo Linnartz (ARK Natuurontwikkeling)

helemaal geen Vlaamse waarnemingen van grote bosmuis bekend. Het is dus duidelijk dat deze soort zich hier aan de grens van haar verspreidingsareaal bevindt.

Na een stilte van meer dan tien jaar dook deze soort recent weer op in Voeren. Eind september 2010 bracht een kat een grote bosmuis binnen bij haar baasje die naast het Vrouwenbos woonde. Zelfde periode, maar een jaartje later, werd in het Veurbos een grote bosmuis aangetroffen die een hazelmuisnestbuisje had ingepalmd. Daarnaast zijn er via www.waarnemingen.be nog twee mogelijke vangsten van grote bosmuis bekend, gedaan door de JNM in augustus 2010 in het Alserbos. Vermoedelijk is de soort permanent aanwezig geweest in Voeren, en gaat het hier eerder om het ontbreken van gegevens dan om een uitbreiding van het verspreidingsgebied zoals in Nederland het geval lijkt.

Goedele Verbeylen
Natuurpunt Studie

Verder lezen?

- Verkem, S., De Maeseneer, J., Vandendriesche, B., Verbeylen, G. & Yskout, S. (2003). Zoogdieren in Vlaanderen. Ecologie en verspreiding van 1987 tot 2002. Natuurpunt Studie en JNM-Zoogdierenwerkgroep, Mechelen en Gent, België.

HyperKORT

Dirk Criel bespreekt op eigen wijze onderwerpen over zoogdieren.

De links waarmee Dirk Criel zijn korte stukjes afsluit zijn ook te vinden op www.zoogdiervereniging.nl.

Vleermuizen voor de kleintjes

Het internet is er voor iedereen; ook voor jongeren. Het web biedt veel mogelijkheden om kinderen voor zoogdieren warm te maken, maar die blijven grotendeels onbenut. Voor de vleermuizen is met de "vleermuissite voor kids" hierin verandering gekomen. De site is eenvoudig van opzet en daardoor goed toegankelijk. Het is duidelijk een stukje eigen makelij, waardoor de site druk en rommelig overkomt, doch waarin enige creativiteit in de vormgeving niet wordt geschuwd.

www.vleermuissitevoorkids.nl

Adoptie bij eekhoorns

De eekhoorn staat niet meteen bekend als een sociaal beestje. Meestal is het homemes wanneer een soortgenoot de kop opsteekt. Toch zijn er gevallen waarin een eekhoorn zich van zijn mooiste kant toont, bijvoorbeeld wanneer hij de verweesde jongen van een soortgenoot grootbrengt. De omstandigheden moeten dan wel juist zitten; doorslaggevend is de graad van bloedverwantschap.

www.redsquirrel.ca/KRSP/Publications/Entries/2010/6/1_53_Gorrell%2C_J.C.%2C_A.G._McAdam%2C_D._W._Coltman%2C_M.M._Humphries%2C_and_S._Boutin._2010._Adopting_kin_enhances_inclusive_fitness_in_asocial_red_squirrels._Nature_Communications_1_22_doi_10.1038/ncomms1022..html

Niet goed bezig

Italië blijkt het niet alleen op economisch vlak slecht te doen. Natuurbeschermers werpen de handdoek in de ring om één van de zeldzaamste zoogdiersoorten op onze aardkloot te redden - de Marsicaanse bruine beer - een ondersoort van de bruine beer. Nochtans konden ze rekenen op Europese financiële steun. Maar wat Europa

uitgeeft aan natuurbescherming wordt tenietgedaan door ongewenste ruimtelijke ontwikkelingen die met andere Europese fondsen worden gefinancierd. Daarbij komt dat stroperij en vergiftiging nog steeds hoogtij vieren en de geleverde inspanningen ondermijnen. Het Life Arctos project moest de beer een laatste strohalm aanreiken in woelige tijden, maar de rechtstreeks betrokkenen hebben terecht hun twijfels bij het "meerdere-petjes-beleid" van Europa.

www.treehugger.com/files/2011/05/italys-rare-bear-in-losing-battle-against-extinction.php

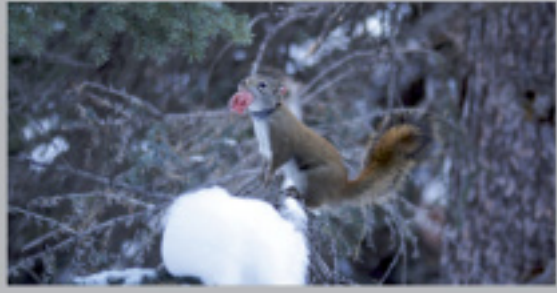
Tien redenen om wolven te beschermen

Roofdieren zijn meestal de pineut als het erom gaat een schuldige aan te duiden voor het groot- en kleinvee dat onze tan-den ontglipt. De wolf staat aan de kop van het beklagdenlijstje. Nochtans bestaan er tal van redenen voor eerherstel. De tien belangrijkste worden op een rijtje gezet en telkenmale met een verwijzing naar een wetenschappelijke studie onderbouwd.

www.whitewolfpack.com/2011/05/10-reasons-we-need-wolves.html

[Home](#) [Investigators](#) [News](#) [Blog](#) [Publications](#) [Project](#) [Data](#) [Education](#)

Kluane Red Squirrel Project

Red squirrels adopt orphaned relatives, but only when it enhances their inclusive fitness through kin selection

53. Gorrell, J.C., A.G. McAdam, D. W. Coltman, M.M. Humphries, and S. Boutin. 2010. Adopting kin enhances inclusive fitness in asocial red squirrels. *Nature Communications* 1:22 doi: 10.1038/ncomms1022. 01/06/10

Media Coverage of this paper:
Jamie Gorrell interview on Quirks & Quarks with Bob McDonald, CBC, June 2010 ([link](#))
Shame on Squirrels! Red squirrels on CBC radio Q's 'Cultural Hall of Shame' ([link](#))
Red Squirrels adopt abandoned pups. by Julianna Cummins, Edmonton Journal ([link](#))

Website over adoptie bij rode eekhoorns in Canada

Een stukje radioactief zwijn voor de feestdagen?

Een kwarteeuw na Chernobyl worden stil aan de gevolgen duidelijk van de radioactieve wolk die destijds over onze contreien trok. De wilde zwijnen die in Duitsland foerageren – op een afstand van ruim 1.500 kilometer van het rampgebied – blijken dermate radioactief te zijn dat wordt afge-

derdom is niet meer zo vanzelfsprekend; zeker niet wat grote en middelgrote zoogdiersoorten betreft. Dood door toedoen van de mens is dat wel. Uit een Noord-Amerikaans vergelijkend onderzoek blijkt dat in meer dan de helft van de bekende sterfgevallen onder wilde dieren de mens een vinger in de pap heeft. Het zal je allicht niet verwonderen dat de jacht daarin een leeu-

Wild zwijn. Foto Bojk Berghuis

raden om het vlees te consumeren. Het aandeel radioactief cesium-137 dat in een zwijnenlichaam wordt opgeslagen, overschrijdt vaak meermaals de aanbevolen dosis voor menselijke consumptie en ligt duizendmaal hoger dan normaal. 't Is maar dat je het weet met de feestdagen voor de deur.

www.spiegel.de/international/zeitgeist/0,1518,709345,00.html

www.csmonitor.com/World/Latest-News-Wires/2011/0401/Radioactive-boars-in-Germany-a-legacy-of-Chernobyl

www.pbs.org/wnet/nature/episodes/radioactive-wolves/introduction/7108/

Dooddoeners

Dat een wild dier op natuurlijke wijze aan zijn einde komt door predatie, ziekte of ou-

wenaandeel heeft.

<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1469-1795.2011.00458.x/abstract>

<http://www.bbc.co.uk/blogs/wondermonkey/2011/04/unnatural-selection-what-is-ki.shtml>

Vleermuizen haten regen

Vleermuizen houden niet van nattigheid. Een miezerig weertje kan nog net maar zodra het echt gaat druppelen, blijven ze liever thuis. Een natte vleermuis moet immers twee keer zoveel energie verbruiken om zich warm te houden dan een droge. Waarschijnlijk maakt het water de dieren ook minder aerodynamisch.

<http://rsbl.royalsocietypublishing.org/content/early/2011/04/29/rsbl.2011.0313>

Klimaatverandering is niets voor veelvraat

Het zijn niet alleen de ijsbeer en andere poolbewoners die te lijden hebben van de opwarming van de aarde. Ook onze grootste marterachtige – de veelvraat – kan best z'n bonten frakje inruilen voor een luchtiger model, wil hij de volgende eeuwwisseling halen. Over de precieze verbanden is het nog gissen maar de gestage achteruitgang van de soort is inmiddels een bewezen feit.

http://news.bbc.co.uk/earth/hi/earth_news/newsid_8494000/8494397.stm

www.springerlink.com/content/g1k367t05337n5r2/

Het uitsterven van dieren kan slecht zijn voor uw gezondheid

Veel menselijke ziekten vinden hun oorsprong bij wilde dieren. Het verlies aan habitat, in het bijzonder van ziekten verspreidende soorten, beïnvloedt dan ook onze gezondheid. Goede zaak zou je denken, maar niets is minder waar. Het verlies aan biodiversiteit heeft een tegenovergesteld effect. Reden is de verstoring van het subtiel ecologisch evenwicht. Een goed voorbeeld levert de bacterie die via teken de ziekte van Lyme op de mens en tal van zoogdiersoorten overdraagt.

<http://blog.nature.org/2011/05/animal-extinction-can-be-hazardous-to-your-health/>

www.nature.com/nature/journal/v468/n7324/full/nature09575.html

---

Bondgenoten

Vleermuizen vinden in de bever een ideale bondgenoot. De knaaggraagte en bouwlust van de bever zorgen voor een geschikt jachthabitat voor vleermuizen. Door het vellen van bomen creëren ze open plekken en met hun dammen zorgen ze voor plas-sen. Beide bieden de vleermuizen ideale jachtomstandigheden en een rijk gedekte voedertafel.

www.martinezbeavers.org/wordpress/wp-content/uploads/2011/01/Reintroduction-of-beavers-may-improve-habitat-quality-for-vespertilionid-bats-foraging-in-small-river-valleys-Ciechanowski-et-al.-2010.pdf

Zoogdieren van Overijssel

Een kleine maand geleden is *De Zoogdieren van Overijssel* verschenen. Er is duidelijk geen half werk geleverd door de Zoogdierwerkgroep Overijssel. Het is een prachtig boekwerk geworden; voor in de wetenschappelijke bibliotheek én voor op de koffietafel!

Aaldrik Pot

Wat meteen opvalt bij het doorbladeren van de atlas, is de frisse en goed toegankelijke vormgeving. Modern jasje, zeg maar. Wat gelukkig nooit verandert in dergelijke standaardwerken is de aanpak en de degelijke inhoud: een begin met hoe je het betreffende dier herkent, de leefwijze en het algemene verspreidingsgebied. Daarna volgt een bespreking in drie periodes (1970-1988, 1989-1998 en 1999-2010) over de ontwikkeling van de soort in de provincie. Tot slot wordt ingegaan op het potentiële leefgebied van de soort. Daarom is het wel interessant om de bespreking van de boommarter eens onder de loop te nemen. Deze soort wordt de

laatste jaren op steeds meer plekken in Overijssel waargenomen. In de periode t/m 1988 worden er nauwelijks boommarters in de provincie aangetroffen. In de periode daarna is er maar een zeker voortplantingsgeval bekend. In de jongste decade neemt het aantal waarnemingen en voortplantingsgevallen spectaculair toe. In de laagveenmoerassen in het noordwesten van de provincie blijkt een redelijke populatie te huizen. De auteurs merken zelf terecht op dat de verhoogde belangstelling voor het dier en daarmee samenhangende onderzoeksintensiteit waarschijnlijk de belangrijkste reden is voor de groei. Het idee is echter dat de soort zich wel degelijk heeft uitgebreid. De verwachting is dan ook dat nu nog niet bezette, maar op het oog wel geschikte leefgebieden zoals de boswachterij Staphorst, door boommarters zullen worden geannexeerd.

De provincie kent in totaal 51 soorten zoogdieren die min of meer een 'vaste plek' hebben. Daarmee is het overgrote merendeel van de in Nederland levende zoogdiersoorten present. Nieuw in de laatste periode zijn de grote bosmuis, bever en de otter die in 2002 in de provincie werd geïntroduceerd. Alleen de noordse woelmuis is het niet gelukt stand te houden. De auteurs maken zich vooral zorgen over versnippering van het leefgebied van de waterspitsmuis. Maar verder gaat het goed met de meeste soorten.

Er zijn een paar leuke extraatjes in het boek opgenomen, zoals de 'eerste ontmoetingen'. De redacteurs en diverse auteurs vertellen over hun eerste ontmoeting met een bepaalde

soort. Dat geeft de atlas

een luchtige tint. De hoofdstukken over zoogdieren in huis en ook de bespreking van rariteiten en dwaalgasten in de provincie dragen er toe bij dat het niet alleen een naslagwerk maar ook een leesboek is geworden. Toch leuk om even weg te dromen bij het idee dat er ooit in de IJssel bij Kampen een beluga is gezien. Wat mij betreft had het hoofdstuk met anekdotes wel mogen worden uitgebreid met een paar bladzijden. Immers, het zijn vaak de mooie verhalen die mensen inspireren om ook naar zoogdieren te gaan 'kijken'. En dat zou kunnen helpen om de witte vlekken die er ook in Overijssel nog zijn in te kleuren.

Opvallend is, tot slot, de verzorgde fotografie. Het zijn veelal perfecte foto's van de besproken soorten, maar ze zijn niet allemaal in Overijssel gemaakt. Het blijft altijd een dilemma, een vage 'streekgebonden' foto of een topplaat uit een ander gebied. Hoe dan ook, de auteurs hebben er een mooi en evenwichtig boek van gemaakt dat daardoor zowel op de koffietafel als in de kast van de doorgewinterde onderzoeker niet misstaat.

Bij de productie van dit nummer van Zoogdier was er nog geen hardcopy beschikbaar. De bespreking is gemaakt op basis van een drukproef.

Douma, M., C.P.M. Zoon & A.D. Bode, 2011. De Zoogdieren van Overijssel, leefwijze en verspreiding in de periode 1970 t/m 2010. Uitgeverij Profiel, Bedum.

NEDERLAND

Tuinreservaten

Een half jaar na de aftrap in VARA's 'Vroege Vogels' hebben meer dan 4.000 tuineigenaren zich aangesloten bij het project Tuinreservaten. Dit betekent dat minstens 1,2 miljoen vierkante meter tuin milieu- en diervriendelijker is. Onder het motto 'Stop het Stenen Tijdperk' zijn elf natuurorganisaties, waaronder de Zoogdierverseniging, samen met VARA's 'Vroege Vogels' de strijd aangegaan tegen de betegeling van particuliere tuinen in Nederland. Iedere Nederlander met een tuin of tuintje kan deze aanmelden als Tuinreservaat. Met tips die te vinden zijn op www.tuinreservaten.nl maken tuinbezitters hun tuin milieu- en diervriendelijker en tonen hun resultaat met een speciaal Tuinreservaten-bordje. Samen maken zij een netwerk van 'stepping stones' dat plant en dier grote kansen biedt.

Soort van 2012

Elk jaar vraagt de Zoogdierverseniging aandacht voor een bepaald zoogdier of groep zoogdieren. Na de bunzing (2008), de egel (2009), het wild zwijn (2010) en de vleermuizen (2011) is het in 2012 de beurt aan... de bever! Het gaat erg goed met de bever: hij verspreidt zich snel en de aantallen lopen snel op. Kortom: positief nieuws, dat het waard is om te vertellen. De toename van de bever kan

lokaal ook leiden tot schade aan bijvoorbeeld dijken. Dit is met de juiste kennis en maatregelen in veel gevallen te voorkomen.

De Zoogdierverseniging wil 2012 benutten om deze boodschap te verkondigen. Hou de website www.zoogdiervanhetjaar.nl daarom in de gaten!

Verhuizing

Sinds begin 2010 is de werkorganisatie van de Zoogdierverseniging gehuisvest in de aanbouw van Natuurplaza in Nijmegen. Omdat alle Natuurplaza-partners toe blijken te kunnen met minder vierkante meters, is besloten om de huisvesting opnieuw in te delen en de aanbouw te verhuren aan derden. Dit heeft tot gevolg dat de werkorganisatie per januari of februari 2012 gaat verhuizen naar het hoofgebouw. Het (post)adres en de telefoonnummers veranderen niet.

Nederlands-Vlaamse vleermuisstudiedag

Elk jaar organiseert de Vleermuiswerkgroep Nederland (VLEN) de VLEN-dag. In het kader van het Jaar van de Vleermuizen was deze dag op 29 oktober opgewaardeerd tot Nederlands-Vlaams vleermuissymposium. Dit symposium past in de reeks van symposia die om het jaar worden georganiseerd door de Vleermuizenwerkgroep en Zoogdierenwerkgroep van Natuurpunt en de Zoog-

dierverseniging. Er stond een groot aantal lezingen op het programma met diverse vleermuisonderwerpen: de overdracht van rabiës, vleermuisvriendelijke verlichting, renovatie van bruggen, Bechsteins vleermuis in oude Vlaamse bossen, effecten van windturbines, laatvliegerkolonies zoeken, ecologie van de laatvlieger, Nacht van de

Foto Erik Korsten

Vleermuis, auto- en fietstransecten en het gemeentebreed in beeld brengen van vleermuiswaarden. Dit programma trok ongeveer 170 bezoekers naar Naturalis in Leiden.

Denk mee over nieuwe 'Leidraad Faunavoorzieningen'

Het Meerjarenprogramma Ontsnippering (MJPO) heeft als doel om de 215 belangrijkste barrières in de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) die door bestaande rijksinfrastructuur zijn veroorzaakt op te heffen. Bij de uitvoering van het MJPO rondom wegen en spoorwegen is de in 2005 opgestelde Leidraad Faunavoorzieningen een goede ondersteuning geweest. Nu het MJPO zich halverwege de uitvoering bevindt en nieuwe kennis is vergaard, is deze Leidraad aan een herziening toe. Deze herziening is tot stand gekomen in een nauwe samenwerking tussen Rijkswaterstaat en ProRail.

Momenteel is er een werkconcept dat een jaar beschikbaar is om uit te proberen en te toetsen. Aan iedereen wordt de mogelijkheid geboden om voor 1 september 2012 reacties door te geven. Daarna worden de opmerkingen verwerkt en komt er een definitieve versie. Kijk op www.mjpo.nl voor meer informatie.

Bever. Foto Richard Witte van den Bosch

Mailadressen doorgeven

Uitnodigingen voor Algemene Ledenvergaderingen en de Landelijke Zoogdierdag worden zo veel mogelijk meegestuurd met Zoogdier. Soms lukt dit niet, omdat de planning niet altijd gelijk loopt. In die gevallen worden de uitnodigingen traditioneel per post verzonden. Dit betekent echter een aanzienlijke kostenpost, terwijl tegenwoordig vrijwel iedereen beschikt over een e-mailadres. In het vervolg willen wij daarom de uitnodigingen alleen per e-mail gaan versturen. We beschikken over een groot aantal leden reeds over het e-mailadres, maar nog niet van iedereen. Als u vermoedt dat uw e-mailadres niet bekend is bij de ledenadministratie, kunt u dat alsnog doorgeven aan info@zoogdiervereniging.nl. Vermeld daarbij ook uw naam- en adresgegevens zodat wij zeker weten van wie het e-mailadres is.

Ultieme vleermuiskasten-aanbieding!

In het kader van het Jaar van de Vleermuizen hebben de Zoogdiervereniging en Vivara Natuurbeschermingsproducten een nieuwe serie vleermuiskasten ontwikkeld. Deze kasten hebben elk eigenschappen die voor specifieke soorten en/of functies geschikt zijn. Vleermuiskasten zijn nooit een volledige vervanging voor verblijfplaatsen in onder meer gebouwen, groeves of bomen, maar vormen wel een welkome aanvulling. Bovendien kun je vleermuizen met vleermuiskasten dicht bij huis krijgen, wat gewoon erg leuk is!

Op www.vivara.nl kunnen de vleermuiskasten die voortkomen uit de bijzondere samenwerking tussen de Zoogdiervereniging en Vivara Natuurbeschermingsproducten worden bekeken en besteld. Meer informatie over vleermuizen en het gebruik van vleermuiskasten vindt u in de brochure die de Zoogdiervereniging dit jaar heeft uitgebracht. Die is terug te vinden op www.soortvanhetjaar.nl.

Speciaal voor leden van de Zoogdiervereniging biedt Vivara de vleermuiskast van het type Oekraïne aan met 10% korting (normale prijs € 44,95). Deze kast biedt plaats aan grotere aantallen vleermuizen door de aanwezigheid van 2 compartimenten. Geschikt voor de grootvleermuis en de gewone en ruige dwergvleermuis. Kijk op www.vivara.nl/jaarvandevleermuis.

3 modellen vleermuiskasten:
van boven naar beneden: Armenië,
Georgië en Oekraïne

Over vossen en passie

Er staat er een nieuwe Natuurwet in de steigers. Voor de bescherming van de natuur en van veel soorten daarin dreigt de klok decennia teruggezet te worden. Het principe van 'nee, tenzij' (doden als laatste optie) dreigt te veranderen in 'ja, mits'. In de plannen van het huidige kabinet lijkt de natuur te worden gereduceerd tot iets dat enkel hinderlijk is. De passie die het kabinet preekt is die van de vooruitgang. Hier gaat het spreekwoord "als de vos de passie preekt...." op. En 'de kippen' waarop de boer moet passen gaan ons, de natuurbescherming aan. Het zijn de weerloze waarden die wij willen beschermen, die in het geding zijn. Een beleid dient gebaseerd te zijn op feiten en niet op emoties. Vanuit de PGO's wordt al heel lang onderbouwd dat de biodiversiteit in ons land nog altijd achteruit gaat. De feiten zijn echter niet het uitgangspunt van het beleid, een visie op de toekomst is er evenmin. Organisaties als de Zoogdiervereniging zijn in een tijd als deze dan ook harder nodig dan ooit. In de nabije toekomst zullen de feiten er wel weer toe doen. Waarnemingen blijven insturen dus, is het devies.

Nu we het toch over de vos hebben wil ik graag mijn passie preken. De vos is mijn favoriete zoogdier. Bijna al mijn ontmoetingen met dit prachtige dier kan ik nog zo uit mijn herinnering oproepen. Voor mij is het zien van een vos een natuurbelevens pur sang. Mijn passie voor de vos wordt bepaald niet door iedereen gedeeld. De vos is zelfs een van de weinige zoogdieren die op de landelijke vrijstellingslijst staat, wat wil zeggen dat hij, met een ontheffing van de provincie, het hele jaar door gedood mag worden. Die ontheffing is in bijna alle provincies verleend en dat is m.i. niet terecht. Ook hier hebben de emoties het gewonnen van de feiten. Als grotere predator vervult de vos een waardevolle functie in veel ecosystemen. Dat de vos ook schade kan aanrichten is genoegzaam bekend. Maar slechts een beperkt deel van ons land bestaat uit waardevolle weidevogelgebieden of pluimveehouderijen met vrij lopende kippen. Daarbuiten zou bescherming uitgangspunt moeten zijn. Over de leefwijze van de vos valt nog veel te ontdekken. Daar is een organisatie als de Zoogdiervereniging voor. En u lezer: vergeet vooral niet om te genieten van dit prachtige dier.

Jos Teeuwisse
Directeur Zoogdiervereniging

VLAANDEREN

Minister neemt geen actie voor hamster

In het vorige nummer kondigden we al aan dat de status van de hamster in Vlaanderen kritiek is. Het signaal vanuit de zoogdierenwerkgroep werd ook overgenomen door de professionele krachten van Natuurpunt die de boodschap in via allerlei kanalen verspreidden. Naar aanleiding hiervan werd in het parlement een vraag gesteld aan de bevoegde minister Schauvliege. Het antwoord was echter zwaar teleurstellend. De minister erkende het probleem, dat er niets geweten is over de status van de hamster sinds 2009, maar kondigt geen nieuwe acties aan in verband met inventarisering of monitoring. In verband met concretere beschermingsacties kon ze enkel verwijzen naar een "lopend proces" van de VLM in verband met nieuwe beheersovereenkomsten en wat vage woorden over een evaluatie van dat proces. Kort na deze parlementaire vraag verscheen hierover zelfs een artikel in de krant getiteld "Bertemse hamster doet het goed". Een ruime onvoldoende voor onze minister. Natuurpunt kreeg ondanks herhaaldelijk aandringen nog geen enkel concreet antwoord van het kabinet. Gelukkig kondigde de provincie Vlaams-Brabant, die de hamster als een van haar "koester-soorten" opgenomen heeft, al aan wel actie te willen ondernemen.

Een geslaagd ZWG weekend

Het jaarlijkse ZWG weekend voerde ons ditmaal naar G.H. Luxemburg. Met een waarneming van een boomarter en tweemaal een waarneming van een wilde kat zou het weekend al behoorlijk goed kunnen genoemd worden, maar met de waarneming van de hazelmuis kon het pas echt geslaagd genoemd worden. Het weekend stond in het teken van onderzoek naar de hazelmuis met wetenschapper Marc Moes. Tijdens het inventariseren van de hazelmuisnesten werd deze prachtige slaapmuis door alle deelnemers waargenomen en velen konden zelfs een gedigitaliseerde versie mee naar huis nemen. Marc vertelde met veel enthousiasme over zijn eerder onderzoek naar de wilde kat en andere Luxemburgse zoogdieren. Ondanks de speciale aandacht voor zoogdieren is ook de schoonheid van de Luxemburgse hoofdstad de deelnemers niet ontgaan.

De stadswandeling en bezoek aan het natuurhistorisch museum werden gemaakt. Er werden zelfs al contacten gelegd voor een volgend ZWG weekend...

Verslag Zie Zo Zoogdier campagne

Op 15 en 16 oktober organiseerde de Zoogdierenwerkgroep de tweede editie van de actie Zie Zo Zoogdier. Daarbij wordt een oproep gedaan om in heel Vlaanderen naar zoogdieren te zoeken, waar veel gehoor aan gegeven werd. Onmiddellijk na het weekend stond de teller al op 850 waarnemingen. Eekhoorn, egel en konijn maakten de top drie qua verspreiding uit. De eekhoorn

ste opnames te kunnen maken van een lynx op Belgisch grondgebied. Er werd een camera geplaatst bij een van de gedode schapen en na een week hadden ze prijs. Een wolfachtig dier kwam eten van het karkas. Omdat een aantal hondsrassen zoals de Saarloos wolfshond sterk op wolven lijken werd de Franse wolvenexpert Eric Marboutin erbij gehaald die bevestigde dat het om een wolf ging. Daarmee is dit de eerste bevestigde waarneming van een wolf in België sinds het laatste 'Belgisch' exemplaar in 1898 werd doodgeschoten nabij Virton. Een waarneming van een eenzame wolf op zoek naar een nieuw leefgebied betekent nog niet dat er een vaste populatie is in België, maar dit

Hazelmuis. Foto Goedele Verbeylen

bekleedde niet verrassend de eerste plaats gezien er dit jaar extra aandacht voor deze soort gevraagd werd. In totaal werden maar liefst 38 soorten waargenomen en het konijn bekleedde de eerste plaats qua aantal. Waarnemingen kunnen het ganse jaar doorgegeven worden via www.ziezozoogdier.be (doorklikken naar invoermodule) of www.waarnemingen.be.

Eerste waarneming wolf en bultrug in België

Vorige zomer werd een aantal schapen doodgebeten in de buurt van Gedinne (provincie Namen). Een cameraploeg van het één-programma 'Dieren in nesten' ging ter plaatse in de hoop de eer-

wordt stilaan weer mogelijk door de creatie van grote aaneengesloten natuurgebieden en nationale parken, waar voldoende prooidieren (zoals edelhert en ree) aanwezig zijn. (Meer info is te vinden op onze website.)

Aan de andere kant van het land, werd de allereerste waarneming gedaan van een levende bultrug in de Belgische kustwateren. Deze werd 'Thorny' gedoopt naar de locatie waar hij eerst waargenomen werd: de Thorntonbank. Bultruggen komen normaal enkel voor in de noordelijke Noordzee, maar sinds een tiental jaren worden ze ook steeds vaker in de zuidelijke Noordzee waargenomen. De reden hiervoor is onbekend.

WANDELAARS LEZEN

OP LEMEN VOETEN
Voor nieuwsgierige wandelaars

Trek de wandelschoenen aan en ga op pad met Op lemen voeten. Hét magazine voor actieve en nieuwsgierige wandelaars. Altijd een verrassende invalshoek. Boordevol praktische informatie over bekende, maar vooral onbekende plekken in Nederland en Europa.

1 jaar voor €19,95
Proefabonnement €8,50

WWW.OPLEMENVOETEN.NL

BERGEN MAGAZINE
Voor bergwandelaars

Beleef de overweldigende schoonheid van de bergen. Bergen Magazine biedt meeslepende reisverhalen, wandelroutes in hoog- en laaggebergte, schitterende foto's, nieuws en praktische informatie en natuurlijk de nieuwste buitensport-producten.

1 jaar voor €16,95
Proefabonnement €8,50

WWW.BERGWIJZER.NL

HET WEER MAGAZINE
Voor weerliefhebbers

Maak kennis met het enige tijdschrift over het weer in Nederland. Interviews met experts, reportages over weersverschijnselen, historische gebeurtenissen en actueel weer, nieuwe ontwikkelingen in klimaatonderzoeken en heel veel mooie foto's.

1 jaar voor €22,50
Proefabonnement €8,50

WWW.HETWEERMAGAZINE.NL

OP LEMEN VOETEN

- ☐ jaarabonnement (4 nrs) het 1e jaar
€19,95 i.p.v. €27,50
- ☐ proefabonnement (2 nrs) €8,50

BERGEN MAGAZINE

- ☐ jaarabonnement (4 nrs) het 1e jaar
€16,95 i.p.v. €22,95
- ☐ proefabonnement (2 nrs) €8,50

HET WEER MAGAZINE

- ☐ jaarabonnement (6 nrs) het 1e jaar
€22,50,- i.p.v. €28,50
- ☐ proefabonnement (2 nrs) €8,50

☐ JA, ik machtig uitgeverij Virtùmedia het abonnementsgeld (jaarlijks) van mijn rekening af te schrijven.

BANK/GIROREKENING:

DATUM:

HANDTEKENING:

MIJN GEGEVENS

NAAM

M/V

ADRES

POSTCODE

WOONPLAATS

TELEFOON

E-MAIL

Proefabonnementen lopen automatisch af. Jaarabonnementen zijn tot wederopzegging. Opzeggen kan tot twee maanden voor het abonnement eindigt. De vermelde jaarabonnementsprijs is een introductieprijs die alleen het eerste jaar geldig is. Prijswijzigingen en drukfouten voorbehouden.

KOPIER DEZE BON OF KNIP HEM UIT EN STUUR HEM IN EEN ENVELOP NAAR: **VIRTÙMEDIA, ANTWOORDNUMMER 7086, 3700 TB ZEIST, NEDERLAND**
(VANUIT NEDERLAND KAN DIT ZONDER POSTZEGEL.)

Agenda & adressen

1 januari Start van 'Jaar van de bever'!

21 januari Contactdag LIKONA

Op zaterdag 21 januari 2012 organiseert de Limburgse Koepel voor Natuurstudie(LIKONA) haar jaarlijkse contactdag in de Universiteit Hasselt, Campus Diepenbeek. Zie www.limburg.be/likona.

14 februari WABO-workshop

Vanwege het grote succes in 2011, wordt in februari alweer de derde WABO-workshop gegeven. De workshop gaat in op de achtergronden van wet- en regelgeving voor natuur dichtbij huis: Flora- en faunawet en Kapverordeningen. Praktische tips en richtlijnen voor een vlotte en zorgvuldige beoordeling van aanvragen zijn het gevolg. 's Middags worden de regels en richtlijnen getoetst in de praktijk. Meer informatie op www.zoogdiervereniging.nl.

21 april Landelijke Zoogdierdag en Algemene Ledenvergadering

De Landelijke Zoogdierdag zal in het teken staan van het 'Jaar van de bever'. Naast de bever zal ook aandacht zijn voor andere watergebonden zoogdieren. Tijdens deze Algemene Ledenvergadering komen onder meer de jaarcijfers over 2011 aan bod.

27 oktober VLEN-dag

Ook in 2012 organiseert de Vleermuiswerkgroep Nederland (VLEN) weer de jaarlijkse VLEN-dag. Houd www.vleermuis.net en www.zoogdiervereniging.nl in de gaten voor meer informatie over het programma en de locatie.

17 november Algemene Ledenvergadering

Tijdens deze najaarsledenvergadering worden onder meer de begroting en jaarplan voor 2012 besproken.

Ga voor actuele informatie naar onze websites:

www.zoogdiervereniging.nl

www.zoogdierenwerkgroep.be

NIEUW:

De Zoogdiervereniging heeft een webwinkel geopend:

www.zoogdierwinkel.nl

Neem eens een kijkje en

- bestel boeken
- download oude nummers van Zoogdier
- lees rapporten van de werkorganisatie

Leden krijgen 10% korting!

Vleermuis-tshirt

Kijk ook eens op Zoogdierwinkel.nl.

Bijvoorbeeld voor het nieuwe vleermuis-tshirt!

Leden krijgen 10% korting op de normale prijs van €14,95.

NEDERLAND

Zoogdiervereniging

Postadres: Postbus 6531, 6503 GA Nijmegen

Bezoekadres: Natuurplaza, Mercator 3, Toernooiveld 1, 6525 ED Nijmegen

Telefoon 024-7410500 **Fax** 024-7410501

info@zoogdiervereniging.nl www.zoogdiervereniging.nl

Veldwerkgroep Nederland

Eric Thomassen, Middelstegegracht 28, 2312 TX Leiden, 071-5127761, veldwerkgroep@zoogdiervereniging.nl

Materiaaldepot Veldwerkgroep

Jan Alewijn Dijkhuizen, materiaal@zoogdiervereniging.nl

Vleermuiswerkgroep Nederland

Anne-Jifke Haarsma, p/a Postbus 6531, 6503 GA Nijmegen, 023-5472583, vleermuiswerkgroepnederland@zoogdiervereniging.nl
www.vleermuis.net

Werkgroep Zoogdierbescherming

Marijke Drees, p/a Postbus 6531, 6503 GA Nijmegen, 024-7410500, info@zoogdiervereniging.nl

Werkgroep Boomarter Nederland

Ben van den Horn, Celsiusstraat 4, 3817 XG Amersfoort, 033-4625970, boomarterwerkgroep@zoogdiervereniging.nl

Werkgroep Zeezoogdieren

Jan Willem Broekema, Brikkenwal 20, 2317 GT Leiden, jwb@broekema.info

Werkgroep Kleine marterachtigen

Tim Hofmeester, p/a Postbus 6531, 6503 GA Nijmegen, werkgroep-kleine-marterachtigen@zoogdiervereniging.nl

Beverwerkgroep Nederland

Gerrit Kolenbrander, Postbus 6531, 6503 GA Nijmegen, 024-7410500, beverwerkgroep@gmail.com

Zoogdierwerkgroep Zeeland

Nanning-Jan Honingh, Schoondijkse dijk 35, 4438 AE Driewegen, 0113-403259, nanning-jan.honingh@slz.landschapsbeheer.nl

Zoogdierwerkgroep Overijssel

Annelies van der Blij, p/a Natuur & Milieu Overijssel, Stationsweg 3, 8011 CZ Zwolle, 038-4250979, blij@natuurmilieu.nl

Redactie wetenschappelijk tijdschrift LUTRA

p/a Postbus 6531, 6503 GA Nijmegen, 024-7410500, 026-3705318, lutra@zoogdiervereniging.nl

Werkgroep KNNV Delfland

Geert van Poelgeest, p/a afdelingdelfland@knnv.nl

VLAANDEREN

Natuurpunt

Natuurpunt Studie

Goedele Verbeylen, Coxiestraat 11, 2800 Mechelen, 015/297244, goedele.verbeylen@natuurpunt.be

Natuurpunt Zoogdierenwerkgroep

Paul Van Daele, Rekkemstraat 144, 9700 Volkegem, 0494-401777, saripaul@skynet.be, www.zoogdierenwerkgroep.be
Naast de overkoepelende Vlaamse Zoogdierenwerkgroep zijn plaatselijk ook heel wat lokale en regionale zoogdieren- en natuurstudiewerkgroepen actief rond zoogdieren. Hun contactgegevens vind je op de website.

Natuurpunt Vleermuizenwerkgroep

Alex Lefevre, Klissenhoek 85, 2290 Vorselaar, 014-516201, vleermuizenalex@yahoo.com, www.natuurpunt.be/vleermuizenwerkgroep

JNM Zoogdierenwerkgroep

Daan Deukeleire, Polderdreef 37, 9840 De Pinte, 0474-488979, daan@jnm.be, www.jnm.be

Het moment van... Ruud Maaskant

In deze rubriek presenteren fotografen hun meest geliefde foto en het bijbehorende verhaal. Uw inzending is welkom. Stuur deze naar redactie.zoogdier@zoogdierverseniging.nl of per post naar de redactie op Postbus 6531, 6503 GA Nijmegen

Wisentkalf met kop in de sneeuw Omdat ik boswachter ben in de Kennemerduinen (PWN) en wij wisenten in het terrein hebben, ben ik ook in de gelukkige omstandigheid om daar mooie foto's van te maken. Dit is zo'n foto die bij mij speciale herinneringen oproept. Want dat betekent fotografie voor mij: herinneringen aan mooie ontmoetingen. Hier is er ook zo een! Het was een van de eerste keren dat er veel sneeuw lag en er ook nog kalveren waren. Dan denk je: hoe komen ze aan voedsel en kunnen ze nog genoeg voedsel vinden. Ik heb met bewondering staan kijken hoe ze dat doen. Ze steken hun kop gewoon in de sneeuw en gaan dan heen een weer tot er een stuk sneeuwvrij is en dan eten ze het gras dat er nog onder staat. Maar ze zijn ook nieuwsgierig als ze wat horen, daarom heb ik deze foto kunnen maken.

